

Venované pamiatke
historika Ivana Bohuša (1924-2018),
ktorý sa celý život usiloval o poznanie
minulosti Vysokých Tatier
a systematicky odovzdával
svoje poznatky iným

0. Hľadanie autora a vydavateľa knihy Uhorský Simplicissimus

Ivan Bohuš

História tlače

Dielo s mimoriadne dlhým názvom na titulnom liste bolo vydané anonymne roku 1683, malo okamžité obrovský úspech¹ a prebudilo záujem o súveké Uhorsko, zvlášť o jeho severnú časť, obývanú Slováckmi. Bol to cestopisno-dobrodružný román:

UHORSKÝ, ČI DÁCKY SIMPLICISSIMUS, ZOBRAZENIE JEHO PODIVUHODNÉHO PRIEBEHU ŽIVOTA A NEVŠEDNÝCH ZÁŽITKOV NA CESTÁCH, S PRAVDIVÝM OPISOM KEDYSI ROZKVITAJÚCEHO, ALE ČASTO ZNEPOKOJOVANÉHO UHORSKA, SPÔSOBU ŽIVOTA, ZVYKOV A OBYČAJOV JEHO OBYVATELSTVA A VOJNOVÝCH DEJÍN. S RODOPISOM GRÓFA TÖKÖLYHO A JEHO DOTERAJŠÍM ŽIVOTOPISOM. POZORUHODNÉ A VESELÉ ČÍTANIE. VYDAL SPOMENUTÝ DÁCKY SIMPLICISSIMUS. VYTLAČENÉ ROKU 1683.

Dielo sa vo svojom čase zaradilo do prúdu podobného žánru barokovej literatúry (simplicissiad). Krátko predtým vyšiel nemecký Simplicissimus,² po ňom francúzsky a ďalšie. Ale tento uhorský či dácky (sedmohradský), vynikal medzi nimi svojím živým spôsobom podania. A navyše akoby sa každej neskoršej dobe prihovárал jej vlastným jazykom (tú súčasní nevynímajúc). Celé dielo má vysokú dokumentárnu hodnotu ako autentický historický prameň. Autor si podľa všetkého preštudoval dostupné informačné zdroje o krajine po ktorej sa pohyboval, ale podstatná časť jeho rozprávania pochádza nad všetku pochybnosť z autopsie. Svedčí o tom množstvo detailov nikdy predtým nikým a nikde nepublikovaných a tiež reprodukcia dobovej reči. To všetko mohol autor poznať len z priameho kontaktu s miestnym obyvateľstvom. Dielo vo svojom čase zarezonovalo aj preto, že vyšlo v roku slávneho víťazstva nad Osmanskou ríšou, ktorá viac ako poldruha storočia (1526-1683) ohrozovala celú Európu. Autor ním odkryl hĺbku aj rozsah tejto tragédie priamo na mieste, zblízka a zľahka, so svojským zmyslom pre humor.

¹ Na základe indícií sa možno domnievať, že už roku 1683 kniha vyšla vo dvoch vydaniach a roku 1684 v ďalšom

² Autor Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen

Už v 18. storočí boli výtlačky Uhorského *Simplicissima* z rokov 1683/1684 bibliofilsky vysoko oceňovanou raritou. V súčasnosti³ vlastní známe exempláre len niekoľko knižníc:

Univerzitné knižnice vo Vroclave, Jene, Innsbrucku; mestské knižnice v Ulme a Augsburgu; Bavorská štátna knižnica v Mníchove; Knižnica Národného múzea v Budapešti; Széchényiho národná knižnica v Budapešti; Tatranské múzeum v Zakopanom,⁴ Strahovská knižnica v Prahe a Štátna vedecká knižnica v Prešove. Podľa najnovších správ jeden exemplár má aj knižnica vo Wolfenbütteli a jeden sa pravdepodobne nachádza aj v Londýne.

Postupne však záujem o publikáciu utíchal, začalo sa na ňu zabúdať. Ale v 30. rokoch 19. storočia objavil jeden starý výtlačok peštiansky nemecký lekár Johann Christian Seiz. Stalo sa tak na knižnej aukcii istého maďarského magnáta. Nemohol si zážitok z lektúry nechať len pre seba. Text trochu upravil a roku 1854 ho nechal vytlačiť pod nezmeneným názvom, s úvodným príhovorom ako nové vydanie, u Otta Wiganda v Lipsku. Aj keď toto lipské vydanie bolo neúplné, s problematickým komentárom a v málo pôsobivej knihárskej úprave – znovu malo veľký úspech. Už zaujalo nielen čitateľov, ale aj literárnych historikov a začali sa vynárať otázky - kto je autor, kto vydavateľ, kde vyšli prvé vydania. Pôvodné dielo nebolo bežne k dispozícii, väčšina bádateľov sa opierala len o toto nekompletné lipské vydanie, preto hľadanie bolo ešte zmätené. Krátko nato vyšlo jedno za druhým niekoľko ďalších, historicky málo zaujímavých, vydaní a výberov. Až konečne roku 1923 Seeverlag v Kostnici tlačou Fridricha Stadlera vydal relatívne presný prepis pôvodiny z roku 1683, s vernou reprodukciou jej názvu (okrem dodatkovvej pasáže o Thökölym) a bez komentárov. Nie je to faksimile, lebo svojou sadzbou a lomením textu nezodpovedá originálu, napriek tomu toto vydanie predstavuje už omnoho istejšie východisko pre bádanie.

Kompletný maďarský preklad pripravil Elemér Varjú roku 1956, na slovenskom začal pracovať Jozef Vlachovič, pracovník Historického ústavu SAV, neskôr riaditeľ Slovenského národného múzea v Bratislave. Vydalo ho Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry roku 1964, z rôznych dôvodov len v neúplnej podobe. Až v bratislavskom Tatrane roku 1975 vyšiel kompletný preklad s komentármi, textovými poznámkami a dobovou obrazovou dokumentáciou. Do poľštiny ho podľa pôvodiny preložila Danuta Reychmanová, s predhovorom Jana Reychmana. Vyšiel v Krakove, vo Wydawnictwe Literackom roku 1967. O preklad sa začali zaujímať aj Rumuni.

Vo svojej knižnici opatrujem všetky spomenuté nemecké, maďarské, poľské a slovenské vydania Uhorského či dáckeho *Simlicissima* z rokov 1854-1975. Môj otec Eugen Bohuš (1892-1977) vlastnil aj výtlačok z roku 1684. Opätovne sa naň odvoláva vo svojich publikovaných prácach. V jeho písomnej pozostalosti som našiel poznámku, že knihu roku 1973 niekomu požičal, len nezanechal odkaz komu. Ešte viac prekvapuje, že stratu svojich prvých vydaní vykazujú aj dve veľké knižnice: Dvorná knižnica vo Viedni a Štátna knižnica v Berlíne. *Habent sua fata libelli*.⁵

Miesto vydania

³ K roku 1986

⁴ Získalo ju r. 1933 vo viedenskom antikvariáte

⁵ Knihy majú svoje osudy (lat.)

Zdalo sa, že podľa miesta vydania nebude ťažké vystopovať anonymného autora. Lenže dlho sa nedarilo nájsť tento údaj s istotou. Anonymný autor bol prezieravý a postaral sa, aby ani táto stopa nevedla k odhaleniu jeho totožnosti. Domnienok bolo niekoľko, každá mala viac či menej hodnoverný (alebo aj celkom pomýlený) impulz, ako - Lorentz Brewer v Levoči, tlačiarne vo Vroclave či Hoffmann v Norimbergu. József Turóczi-Trostler sa snažil dokázať, že tlač vykazuje typografické prvky ulmskej oficíny. Za Ulm sa potom prihovárali aj ďalší maďarskí knihovedci ako Apponyi, Makkai, Horváth. Objavila sa aj hypotéza, že cestopis vyšiel vo Frankfurte nad Mohanom. Načas sa zdalo, že problém vyriešilo porovnanie Francúzskeho a Uhorského *Simplicissima*. Odborníci prijali všeobecný záver, že obe knihy vyšli z jednej dielne a že tlačiarom bol Johann J. Fillon vo Freiburgu. Uhorský a Francúzsky *Simplicissimus* boli skutočne dielom toho istého tlačiara. Mňa však neprestala prenasledovať myšlienka, ktorú som raz dávno vyčítal z diela o vývoji tlače, že dôležitým rozpoznávacím znakom jednotlivých oficín sú najmä ich dekoratívne, zarážkové obrazové štočky, resp. iniciály, a nie typy litier, ktoré sa mohli opakovať na viacerých miestach. Nakoniec však vysvitlo, že žiaden Fillon ako majiteľ tlačiarne a vydavateľ vo Freiburgu neexistoval. Ani nikde inde. Autor Francúzskeho *Simplicissima* bol taký dômyselný, že uviedol fiktívne meno tlačiara, aby zahladil stopy. Istou stopou však mohla byť skutočnosť, že častou dekoráciou barokových tlačí býval štočok prúteného koša s bohatou výplňou kvetov. Tento motív sa v rôznych publikáciách objavoval aj v sotva rozpoznateľných obmenách. Ale v štočku prvého vydania *Simplicissima* je zreteľná chyba – prerušená línia ucha z pravej strany koša. Takýto defektný obrazec sa nemohol opakovať, musel byť typický len pre jednu oficínu. Mojm nedoceneným pomocníkom pri hľadaní bol bibliofil Ing. Heinz Knoke z Bischofswerdy. Po dlhom a neúnavnom pátraní vo fondoch Saskej zemskej knižnice v Drážďanoch mu prešlo rukami množstvo tlačových produktov, v ktorých sa objavoval štočok s touto typickou chybou. Všetky mali signatúru tlačiara a nakladateľa Matthäusa Wagnera v Ulme nad Dunajom. Apponyi a ďalší, ktorí tipovali Ulm, boli dávno predtým na najlepšej stope. Žiaľ, pri požiari Mestskej knižnice v Ulme (1785) boli zničené všetky wagnerovské tlače, ktoré sa tam systematicky ukladali. To je nateraz posledné slovo. Ale bolo už toľko hypotéz, že ma neprekvapí, keď sa objaví ďalšia.

Totožnosť autora

Prvý sa o načrtnutie ľudského profilu zatiaľ bezmenného autora pokúsil Roman Groch (1880), keď ho charakterizoval ako sliezskeho Nemca, rodáka z Vroclavu alebo okolia, pobožného protestanta, dobrého muzikanta, ktorý hovoril po slovensky a po poľsky, ale inak nepriliš vzdelaného človeka. László Siklóssi (1926) dospel k presvedčeniu, že za kryptonýmom *Simplicissimus* sa ukrýva veľkolomnický a kežmarský pastor

Juraj Buchholtz starší (1643-1724), ktorého životné osudy sa v mnohom zhodovali s osudmi anonymného autora. Buchholtzovci pochádzali zo sliezskeho Kluczborka, usadili sa vo Vroclave a pred náboženskými represáliami hľadali azyl v Uhorsku. Najprv i v Sabinove, ktorý autor cestopisu poznal rovnako dobre ako Vroclav a tiež Kežmarok bol ich spoločnou zastávkou. Aj Juraj Buchholtz absolvoval hudobnú výchovu, rád cestoval a bojoval proti Turkom. Ťažšie bolo dokázať slohovú príbuznosť. Okrem toho základnú hudobnú výchovu Buchholtz síce dostal, ale

nikde niet zmienky, že by sa neskôr intenzívne venoval muzike. Na veľké sklamanie spišských lokálpatriotov odlišné boli aj politické stanoviská a našlo sa tiež niekoľko chronologických nezrovnalostí. O niečo neskôr vyslovil nemecký historik hudby Hans Joachim Moser (1933) presvedčivé a dosiaľ najhodnovernejšie dôkazy, že autorom Uhorského *Simplicissima* je sliezsky barokový hudobník a hudobný teoretik

Daniel Speer (1636-1707). Svoje presvedčenie neopieral len o nápadnú zhodu životopisných údajov, ale aj o porovnanie textu románu s jazykovou a slohovou stránkou Speerových neanonymných diel a tiež s prvkami v jeho hudobných dielach, ktoré prezrádzajú osobné poznanie hudobnej kultúry krajín opísaných v cestopise. Zdalo sa, že autorstvo je spoľahlivo a definitívne dokázané, keď prekvapujúco vystúpil slovenský literárny vedec Rudo Brtáň roku 1965 s hypotézou, že za pseudonymom by mohol byť ukrytý barokový spisovateľ

Daniel Sinapius-Horčíčka (1640-1685). Že medzi ním a životným príbehom autora *Simplicissima* sú pozoruhodné zhody.⁶ Aj on bol Daniel a nositeľ monogramu DS, aj jeho predkovia žili blízko Vroclavu. Danielov otec prišiel do Uhorska v čase prenasledovania protestantov. Liptov, Spiš a Poľsko poznal mladý Daniel z vlastných viacročných pobytov - v Liptovskej Teplej (1667-1676), v čase represívnej protireformácie v Nowom Bojanowe (1677-1683), v Levoči (1684-1688). Z jeho diela – ktoré väčšinou vytlačila levočská tlačiareň – vystupuje do popredia záujem o folklór, najmä o hudbu. Hudobné nadanie Daniela Sinapia-Horčíčku potvrdzuje niekoľko jeho vlastných skladieb. Domnievam sa však, že sám Rudo Brtáň si bol vedomý nedostatočnej váhy svojich argumentov, keď určitú disharmóniu v chronológii, datovaní a lokalizácii vysvetľoval úmyselnou snahou pisateľa pomýliť cenzúru a oslabiť politické ostrie kritického diela. Otvorené dvierka hypotézy predstavuje Brtáňova formulácia, že zo „Slovákov“ prichádza do úvahy len Daniel Sinapius. Pritom z ničoho nevyplýva, že autorom *Simplicissima* by mal byť Slováčok. Hlavným nedostatkom horčíčkovskej hypotézy bola skutočnosť, že jej pôvodca nemal v rukách kompletný preklad diela. Opieral sa len o Vlachovičov neúplný preklad z roku 1964. Tak mu unikli ťažko prehliadnuteľné rozdiely medzi ťažkopádnym, kazateľským slohom Sinapia a ľahkou hravosťou *Simplicissimovho* podania.

Takže nateraz ostáva iba Daniel Speer ako jediný a najpravdepodobnejší z možných kandidátov. Ani s ním to nebolo celkom bez problémov. Dlho bola slabým miestom speerovskej hypotézy absencia písomných dôkazov o jeho pobyte v Hornom Uhorsku. Svedectvo sa našlo v hudobnej knižnici v Lipsku, kde sú uložené hudobno-didaktické práce Daniela Speera. V jednej z nich⁷ on sám spomína, že na svojej púti objavil jediná pozoruhodnú violu di Bardon, ktorú si zhotovil šikovný husliar Adam Bessler v Prešove. A v ďalšej príručke⁸ cituje levočské a prešovské hudobné pramene, ktoré mohol poznať len z vlastnej skúsenosti.

Na základe doterajšieho výskumu možno s najväčšou pravdepodobnosťou skonštatovať, že autorom cestopisu Uhorský či dácky *Simplicissimus* je sliezsky hudobník nemeckej národnosti

⁶ Slovenská literatúra. Č. 2 (1965), s. 188-194.

⁷ Unterricht der Musicalischen Kunst (1697)

⁸ Musicalische Leuthe Spiegel (1687)

Daniel Speer (1636-1707) a knihu vytlačila tlačiareň Matthäusa Wagnera v Ulme roku 1683. Aj keď máme k dispozícii len nepriame dôkazy.

Autor (1924-2018) bol historik, muzeológ, publicista. Riaditeľ a zakladateľ Tatranského múzea Poprade a Múzea TANAPu v Tatranskej Lomnici.

Skrátené. Spracované podľa:

Bohuš, Ivan: Rozprávanie o objavovateľoch a obdivovateľoch Vysokých Tatier 4. Simplicissimus. In: Krásy Slovenska. Roč. 63, č. 4, 5, 6 (1986), s. 16-20, 30-33, 16-17.

Barokový kvetinový kôš s neúplným uchom. Chybný štoček typický pre ulmskú tlačiarensku dielňu. Podľa výtlačku z roku 1684 z Universität Innsbruck. Digital Library

I. CESTA DO KEŽMARKU

1.1 Ako cestoval Simplicissimus spolu s inými študentmi a sprievodcom cez veľké Karpatské pohorie na Spiš a čo sa cestou prihodilo

Vo veľkonočnom týždni⁹ som sa rozlúčil [s bratom] a vydal sa na cestu spolu s ďalšími biednymi študentíkmi do Horného Uhorska, pretože v Sliezsku na všetkých stranách začala šíriť reformácia. Najprv na Spiš. Nabral som si priveľa kadejakých daromností, lebo mi sprievodca prisľúbil, že po troch dňoch mi tieto veci isto iste preberie on sám. Podľa zaužívaných praktík mal môj náklad naozaj prevziať, lebo tak presviedčal aj ostatných. Cestou však najal iných ľudí ktorým zaplatil, aby za babku (pretože nosiť sa im to nechcelo) veci skupovali a potom po niekoľkých týždňoch mu ich poprinášali. Navrhol mi, že aj ja by som mal niečo odpredať, ale Simplicissimus bol prešibanejší a pomohol si inak. Keďže všetci ostatní (okrem mňa) už niečo odpredali, aby mali batohy ľahšie, ja som obyčajne býval pre ťažké bremeno na pochode posledný. A tak som raz vyhlásil:

- Ej, nepovlečiem už veru ani ja ďalej túto ťarchu. V najbližšej hospode sa v noci zbavím časti svojich vecí. Niečo popredám alebo len tak podarujem. –

Vysmievali sa mi spolu so sprievodcom, že som mal tie veci už dávno predať, nemusel som sa vraj takto plahočiť, a tu že mi ťažko niekto niečo odkúpi. Poškrabal som sa za ušami akoby ma mrzelo, že som tak dlho otáľal. Keď sme prišli na nočnú hospodu, ponúkol som krčmárovi a krčmárke lacno to i ono. Avšak oni ako chudobní ľudia sa ospravedlňovali, že nemajú peniaze. Na to som zahlásil svojim kamarátom:

- Ráno si s týmito ľuďmi zašpásujem lebo nechcú, či nemôžu si nič kúpiť. V noci im niečo niekde podstrčím a viem si už predstaviť, akí budú vyľakaní, keď to nájdu. – Kamaráti sa smiali a ešte ma aj podpichovali:

- Budeš lotor, ak to tam dnes neukryješ. –

⁹ Predpokladaný rok príchodu do Uhorska je rok 1654 (autor mal osemnásť rokov). V tom roku bola Veľkonočná nedeľa 5. apríla

V noci, keď všetci dobre pospali, vzal som tu jeden, tam druhý z ich batohov, pretože som večer pozorne sledoval, kde si ich odkladajú. Pootváral som ich a celkom naspodok som každému vložil niečo zo svojich vecí: jednému knihu, druhému košeľu a tak ďalej. O to bolo moje bremeno ľahšie. Keď sme už vari hodinu pred briezdením pochodovali a práve sme vychádzali z lesa, takže každý mohol vidieť svoj batoh (či je veľký alebo malý) zistili, že som s nimi stúpал oveľa rezkejšie než predtým. Poobzerali si môj batoh a smiali sa. Uverili, že som sa zbavil značnej časti obsahu. Títo chudáci, pravda, netušili, že práve začali niesť moje veci, až kým som si ich v Kežmarku od nich verejne nevyžiadal.

Keď sme prišli do Tešína, vznikol poplach, že Valasi vraj pri Jablunkove (to je veľmi vysoký vrch, cez ktorý sme mali prejsť) zastrelili niekoľkých pocestných. To nás, prirodzene, vôbec nepotešilo. Nikto nám v tejto situácii neradil pokračovať v ceste. Ale sprievodca povzbudzoval našu odvalu, že Valasi vraj nikdy neublížili chudobnému študentovi a že neraz sa už aj sám ocitol v podobnej situácii. Preto nás vyzval:

- Ide sa, chlapci, musíme len ďalej, potiahneme cez Poľsko! -

Nuž vystupovali sme v mene božom na hrebeň a keď sme sa dostali k cisárskej hraničnej strážii, kde si nás vypočuli a hneď nás aj upozornili na nebezpečnú cestu. Odporúčali nám pomknúť sa hlbšie doľava, do Poľska. Sprievodca poslúchol, ale o dva dni podvečer sme celkom blízko pri dedine, ktorá nás mala prenocovať, aj tak padli priamo do rúk týchto dravých vtákov. Boli by sme tu naozaj zle dopadli, keby nás sprievodca nebol vystríhal od samého začiatku. Ustavične nás poučoval a všetko nám náležite vysvetľoval. Keďže sme boli asi spolovice katolíci a spolovice evanjelíci rozhodol tak, že len čo prídeme do katolíckeho kraja, musia prespevovať katolícki chlapci a evanjelícki budú zas spievať svojim súvercom. Vyspievané peniaze sa stovili spoločne. Mali sme prísne zakázané vyzradiť vieru toho druhého. V spoločnosti zbojníkov sa bolo treba držať pohromade, mlčať a spoliehať sa na výrečnosť sprievodcu. Ale každý z nás mal sledovať rozhovor, aby v prípade potreby hovoril to isté, keby sa nás títo zlodeji znovu na niečo opýtali. Keby ich zaujímal obsah našich batohov, mali sme povedať, že si nesieme knihy a košele. Ani v hospodách nebolo vhodné priveľa tárať, len odpočívať, ako od únavy. Ani veľa peňazí nebolo vhodné ukazovať. Tieto dobré ponaučenia, ako aj mnoho iných rád užitočných pre pocestných, nám sprievodca dal už v Sliezske. A tak keď na nás spoza potoka, pri jednej lávke neďaleko poľskej dediny, zavolali piati zbojníci:

- Skadeže, vy zlodeji? – neboli sme zaskočení. Sprievodca odpovedal, že zo Sliezska.

- Akého náboženstva? – pokračovali.

- Katolíckeho, - odvetil on. Nato iný zbojník zapochyboval:

- Ej, vy lotri! Dobre ja viem, že ste luteránski psi. Ved' sa ja presvedčím, či ste naozaj katolíci. Prídem dnes tiež do krčmy a vy mi zaspievate pieseň o Matke Božej a o svätom Františkovi. Ak nebudete vedieť, zaplatíte mi poriadny cech. Keď sa však ukáže, že ste katolíci a pekne mi zaspievate, potom zaplatím váš cech ja, pretože, ako vravíte, ste chudobní študenti. - Toto sa nám už zdalo povážlivé, ako sme takto - my z jednej a oni z druhej strany lávky - viedli rozhovor. Až konečne jeden z nich rozkázal:

- No, poberajte sa už, v mene diabla! – Sprievodca im chcel dať úctivo prednosť, aby najprv oni prešli po lávke na našu stranu. Chvíľu sme sa takto dohadovali a keď sme neposlúchli pri jednom diablove, prikázali po poľsky, lebo všetko sa odbavovalo v poľskej reči:

- Ej, pri tristotiac čiernych diabloch, prejdite už konečne, lebo vás poženieme! - Sprievodca vykročil s hodným nákladom, ale keď prišiel doprostred lávky, jeden zo zbojníkov sa rozbehol proti nemu, sotil ho do vody a ostal tam stáť. My ostatní sme sa stiahli a katolícki študenti zahorekovali po poľsky:

- Svätá Matka Božia, ochraňuj nás! – Na to vyzvali vzadu stojaci lotri svojho zlodejského druha, aby ustúpil a povedali:

- Tí prekliati študenti sú predsa len katolíci. - S tým nás prepustili. Vytiahli sme sprievodcu z vody, prešli sme cez lávku a uberali sa k hostincu. No len čo sme tam dorazili a zložili batohy, prišla krčmárka a úpenlivo prosila, aby sme prenocovali niekde inde, lebo dnes k nej vraj prítiahne tridsať valašských zbojníkov, celú noc tu budú žrať a slopať, a vraj ani ona sama s celou dedinou nebude v tejto spoločnosti bezpečná. Tak sme znovu pozbierali svoje batohy a chystali sa na odchod. Ale práve vtedy vrazila do izby celá tá svorka a naskutku vydala rozkaz:

- Stojte, vy prekliati lotri, musíte nám zaspievať! – A hneď rozhodli, ktoré piesne na počesť Panny Márie a iných svätých máme spievať. Naši katolícki spolupútnici ich dobre ovládali. Oni vpredu, my ostatní vzadu, ale z času načas sme aj my evanjelici otvárali ústa. Väčšinou sme však predstierali, že sme chorí. Potom sme museli spievať aj žartovné piesne tak dlho, kým krčmárka neprichystala večeru (krčmár a mnohí iní, ktorým sa vyhrážali smrťou, medzitým ušli.) Keď sa dobre poistili strážou a sadali za stôl, prišiel povel:

- Pani krčmárka, dajte tej hávedí piva aj chleba a nech idú kade ľahšie! Zajtra ich cestou požehnáme, neujdú nám. – Krčmárka nám toho hojne naložila, ale žiadala, aby sme jej za to zaplatili.

- Pani krčmárka, - prosil sprievodca – veď sú to biedni, žobraví študenti, ktorí nevlastnia nič, iba to, čo si vyspievajú a vyžobujú. -

Tak si všetko chcela vziať naspäť. No zbojníci rozhodli, že keď vraj nemáme peniaze, aby sprievodca nechal v hostinci celé svoje veľké a ťažké vrece plné vecí alebo aby za nás zaplatil. Aj ho odtiahli nabok medzi seba a nám rozkázali odísť. Svoje sme sa všetci rozplakali a orodovali sme za nášho sprievodcu, ktorý nás mal dovieŕ až na Spiš. Ale zbojníci vyhlásili, že veď oni nám zajtra cestu ukážu. Neprestávali sme plakať a prosiť, až sme nakoniec museli aj so sprievodcom odprisahať, že cez noc ostaneme v dedine, neprezradíme ich, a že ráno budeme pokračovať ďalej po inej ceste, ako sme mali v úmysle. To sme sľúbili a rozlúčili sme sa.

Prichýlili nás až v šiestom dome. No nezapálili lučivo¹⁰ a neposvietili si na nás, ako to býva zvykom. Báli sa, aby ich zbojníci nespozorovali a neprepadli. Len prvého z nás vzali za ruku a viedli. My ostatní sme sa museli v rade držať jeden druhého, takmer ako skupina zločincov, kým sme sa nedostali do domu. V izbe tlelo na kozube niekoľko brezových smolničiek, ktorými sme si tu i tam svietili, kým sme nenašli kus miesta na ľahnutie. Boli tu pohromade – jedno vedľa druhého – kravy, teľce, svine, husi, detské kolísky, slovom rozmanité pozemské tvory, všetko pomiešané ako v malej Noemovej arche. Museli sme sa zhovárať celkom potichu a poľíhať si, rovnako ako títo úbohí ľudia, pomedzi dobytok. Dvoje dverí zavreli na závoru, nám iba ukázali okno, cez ktoré sme mali pred svitaním vypadnúť von. Strážca domu bol ochotný ukázať nám za tri grajciare inú dobrú cestu a my sme súhlasili, pretože sme ich všetci považovali za počestných ľudí. sotva sme však zdriemli, už nás gazda budil a každému pomáhal z okna von. Viedol nás asi dve hodiny po ceste až k akejsi dedine. Tu sme mu dali každý po grajciari, za čo nám veľmi ďakoval. Toho dňa sme až do samého večera už nenarazili na žiadnu dedinu.

Na druhý deň sme vystúpili na vysoký vrch, odkiaľ nám sprievodca ukázal Kežmarské pohorie,¹¹ ktoré bolo celé pokryté snehom, preto sme ho pokladali iba za bledé oblaky.

- Tam, cez to pohorie musíme prejsť, - povedal. Mne sa zdalo, že by to mohlo byť tak asi na deň cesty, no sprievodca pokračoval:

- Bude to ešte asi tridsať míľ, - a vzdychol si: - Ach, keby sme to už mali za sebou! No budeme si musieť pribrať do sprievodu kone a zbojníkov, inak by nám išlo o život.

¹⁰ Lučivo - smolnica, drevo namočené na jednom konci do smoly

¹¹ Vysoké Tatry

Neobávajte sa však, nedostaneme sa do žiadneho nebezpečenstva, prejdeme so silnejšou skupinou. -

O päť dní sme prišli celkom vyčerpaní pod karpatské Snežné pohorie do peknej, spolovice nemeckej dediny. Zdalo sa mi, že som na nejakej svadbe, pretože tu bolo veľa zdvorilých, nemeckých ľudí luteránskeho vierovyznania. Bol to však omyl. Čoskoro som zistil, že v dedine už niekoľko dní čaká približne päťdesiat osôb na spoločníkov, aby sa dostali cez horstvo. Potešili sa, že sme prišli my dvadsiati. Sami bez zbrane by sme však neboli veľa pomohli. Z toho vyplynulo, že tu budeme ešte nejaký deň čakať, kým sa výprava nezväčší. Potešili sme sa tomu, lebo takto sme si aj my mohli kúsok oddýchnuť. Na druhý deň prišiel jeden vznešený poľský pán s tridsiatimi jazdcami. Ani on sa neodvážil cez hory, pretože kolovala zaručená správa, že sa tam zhromaždilo vyše sto zbojníkov. Keď však zistil, že je tu okolo osemdesiat osôb, ktoré by tiež chceli prejsť, dal všetkých zavolať a povedal, že vyše jedného zo svojich sluhov i s jedným tunajším sedliakom, aby im u zbojníkov zaistili za peniaze sprievod a ochrannú stráž.

- Určite majú medzi sebou nejakého hrozného kapitána, - pokračoval, - a keď ho získame, tak budeme v bezpečí. - Nato prehovoril náš sprievodca:

- Milostivý pane, keby som mal koňa, išiel by som s nimi, pretože podľa mena poznám jedného z tých zbojníckych vodcov. Ten ma už neraz sprevádzal. -

Šľachtic mu dal koňa a takto sa vydali na výzvedy, aby súčasne objednali zbojnícky sprievod. O dve hodiny sa vrátili a priviedli so sebou jedného zbojníka s valaškou (valaška je malá sekerka, ktorú mávajú zbojníci zastrčenú vzadu za opaskom) na znamenie zabezpečeného sprievodu. Nežiadali nič, len utrúsili, že vezmú nejaké odškodné od tých, čo pôjdu koňmo. To urobili kvôli sedliakom v dedine, aby aj oni, ako ich živitelia, mali nejaký zisk, pretože lotor a zlodej vždy pomáhajú jeden druhému. Potom vzal každý koňa, voz alebo sane. Zdalo sa mi zvláštne až neuveriteľné cestovať päť dní po Filipovi a Jakubovi¹² na saniach, keďže v dedine som nijaký sneh nevidel. Avšak po polhodine bolo snehu dosť, aj keď nie na súvislej ploche.

Po trojhodinovej ceste nás zbojníci pri jednom mostíku nad hrôzostrašnou priepasťou vyčkali a žiadali od každej osoby po tri grajciare. Keď sme prešli cez mostík, dorazila iná skupina zbojníkov, ktorá tiež sprevádzala pocestných, no opačným smerom. Tu museli všetci okrem šľachtica zostúpiť, prišielci si posadali na naše vozy a my zasa na ich. Potom sa nás spytovali, koľko sme za sprievod zaplatili, čo sme im aj povedali. Nato sme museli dať znovu každý tri grajciare a za koňa takisto tri grajciare. Bolo to málo, no jednako sa to zdalo veľa. Sprevádzali nás len štyria lotri s puškami, z ktorých občas

¹² Sviatok sv. Filipa a Jakuba sa podľa starého liturgického kalendára slávil v rímskej cirkvi 1. mája, podľa nového 3. mája.

vypálili, akoby na znamenie, že nám zaručujú bezpečný sprievod. Hneď tu, hneď tam odbehol podaktorý dolu stráňou, porozprával sa so spoločníkmi, na čo prišli opäť traja alebo viacerí a vzápätí zas odbehli. Jeden však s valaškou do výšky vystretou zostával stále pri nás a vytrvalo nás upokojoval, aby sme sa chlapcov nebáli. A keď sme ho potom ešte osobitne odmenili troma zlatkami, chlapi ufujazdili a my sme o tri hodiny šťastlivo prešli cez pohorie. [...]¹³

1.2 Z Vroclavu cez Tatry do Kežmarku. Pokus o rekonštrukciu trasy

¹³ Vlachovič, 1975. S. 57-63.

Euba Rusnáková

Sprievodca viedol skupinu zverených študentov po starobylej ceste, ktorá Jablunkovským priesmykom prekonávala chrbát Karpát a údolím rieky Kysuca viedla k povodiu Váhu a Budatínu (dnes mestská časť Žiliny), kde sa na sútoku Váhu s Kysucou stretávali viaceré cesty spájajúce Uhorsko so Sliezsikom a Poľskom. Ďalej až do Kežmarku sa mali študenti uberať po frekventovanej ceste medzi Košicami a Žilinou, ktorú Eudovít I. nechal už roku 1364 prebudovať na obchodnú hradsú až po Vroclav. Takmer dve tretiny trasy (z Vroclavu na Moravu) zvládli bez väčších ťažkostí. Problémy začali až v moravskom Tešíne, kde sa dozvedeli o aktivizácii valašských zbojníkov. Napriek pochybnostiam pokračovali podľa pôvodného zámeru, kým ich cisárska hraničná stráž neodklonila kvôli bezpečnosti do Poľska. Študenti so sprievodcom akceptovali výstrahu a postupovali ďalej na východ v širokom páse uhorsko-poľského pohraničia (zbojníkom sa tak či tak nevyhli). Hranica medzi Uhorskom a Poľskom v polovici 17. storočia nebola ešte definitívne ustálená a pevná.

Ďalšia príležitosť na prechod do Uhorska sa naskytla pri Tvrdošíne, kde už od 12. storočia stála tridsiatková colná stanica a viedla tadiaľ zvlášť významná oravská cesta spájajúca banské mestá s Poľskom a Pobaltím. Napájala sa na ňu aj odbočka do Liptova a cez Ružomberok ďalej na východ. Bola to cesta udržiavaná a za normálnych okolností iste aj dobre strážená. Túto možnosť však sprievodca nevyužil a zrejme o nej ani neuvažoval. Nepovažoval ju za bezpečnú pre svoju skupinu, zloženú z katolíkov aj evanjelikov. Zatiaľ čo Poľsko (okrem Sliezska) reformácii odolalo a zachovalo si prevažne katolícky charakter, do Uhorska preniklo nové učenie rýchlo a šírilo sa najmä v mestách, medzi nemeckým obyvateľstvom. Postupne sa pridávali aj niektoré uhorské šľachtické rody, takže do konca 16. storočia sa k reformácii hlásila väčšina obyvateľstva severného Uhorska. Na poľskej časti pohraničného územia bola ohrozená protestantská časť skupiny, ale skúsený a pozorný vodca musel vedieť, že v priestore celej Oravy už niekoľko rokov lúpežne zbíja a útočí na pocestných banda zbojníkov pod vedením Mateja Klinovského, ktorá v službách Štefana Thökölyho, sídliaceho na Oravskom hrade - akoby pod záštitou vrchnosti - napádala najmä príslušníkov katolíckeho vierovyznania.¹⁴ Viedol preto svojich zverencov severnejšou trasou cez oblasť Žywieckeho Beskidu a Hornej Oravy v nádeji, že sa mu podarí s nimi preklznuť a vyhnúť sa útokom z jednej či z druhej strany. Manévrať bolo treba obratne a obozretne, pretože táto oblasť bola zas dlhodobo útočiskom žyvieckych zbojníkov. Týmto postupom sa však študenti mohli dostať k Babej hore,¹⁵ vystúpiť na vrchol a po prvý raz uzrieť v diaľke cieľ svojej cesty - panorámu Vysokých Tatier (čiže Kežmarského, Karpatského alebo Snežného pohoria). Ďalej sa uberali po cestách poľského Podhalia, kým po piatich dňoch nedošli do dediny tesne na úpäti hôr.

Nevieme, či to bola dedina poľská alebo uhorská. Vieme len, že bola posledná vzhľadom k pohoriu. Ždiar v tomto období sotva prichádza do úvahy, i keď v tom čase už existoval a bol

¹⁴ Matej Klinovský bol známy ako zbojnícky hajtman. Zbojnčil na Orave v rokoch 1650-1659 a podľa viacerých autorov v noci z 26. na 27. decembra 1655 ozbijal v Rabčiciach poľského kráľa Jána II. Kazimíra Vasu, ktorý vtedy utekal z Krakova pred vojskom švédskeho kráľa Gustáva Karola X. cez Žywiec, Oravskú Polhoru a Rabčice smerom na Ružomberok a ďalej do Podolíncu na Spiši.

¹⁵ Babia hora (poľ. Diablak) je najvyšší vrch Beskyd s výškou 1725 m n. m. Pozostáva z niekoľkých vrcholov, ktorými prechádza poľsko-slovenská hranica a považuje sa za najsevernejší bod Slovenska.

evdovaný ako obec, usadlosť. Nebolo to však ešte kompaktné sídlo, tvorilo ho niekoľko rodín roztrúsených v lese ďaleko od seba. Ale mohol to byť Jurgov. Táto najzápadnejšia obec severného Spiša, založená na valašskom práve roku 1546 (v listinách od 1556) sa ako želiarska rozvíjala len pomaly. Prvým richtárom bol údajne zbojník Gywrko (Jurko) z Frankovej a prvými osadníkmi dvanásťčlenná partia jeho Rusínov. Ani okolo roku 1650 nemala veľa obyvateľov. Jurgovčania sa väčšinou zaoberali chovom oviec a dobytká. Dávne pastierske tradície a blízkosť Tatier spôsobili, že sa tu rozšírilo najmä vysokohorské pastierstvo. Dobytko Jurgovčanov sa pásol v Belianskych Tatrách, v Bielovodskej a Javorovej doline už od roku 1590. Niekoľko kilometrov južne od obce, pri ústí Javorovej doliny (na mieste dnešnej Tatranskej Javoriny) stál okolo roku 1650 sezónne obývaný majer lendackého veľkostatku a murovaný košiar. Stálym bydliskom jeho dočasných osadníkov bola však obec Jurgov. Košiar slúžil pastierom, ktorí na okolitých holiach a poľanách pásli stáda oviec, hovädzieho dobytká a koní z príľahých podtatranských dedín. O právo na vysokohorské pasienky sa od druhej polovice 16. storočia zvädzali v tomto priestore kruté boje medzi obcami, mestami (Kežmarok, Spišská Belá) a feudálnymi zemepánmi (Thökölyovcami a Horvathovcami z Plavča).

Cesta, ktorou sa v minulosti prechádzalo cez Tatry, sa vyvinula z pašeráckej prte. Prvé správy o nej pochádzajú z roku 1590, keď ju nazývali Zbojníckym chodníkom. Dnes je známa pod menom Cesta Slobody, začína na Podbanskom a končí v Lysej Poľane. Tatry pretínala Ždiarskou brázdou oddeľujúcou Belianske Tatry od Spišskej Magury. Po tejto ceste sa mohla uberať začiatkom mája 1654 asi stočlenná výprava (vrátane dvadsiatich sliezskych študentov) pod zbojníckou ochranou. Z Jurgova k miestu dnešnej osady Podspády (osada ešte neexistovala, mohla tam stáť horáreň), potom smerom na Ždiar. Tam niekde medzi sedlom pod Príslopom a odbočkou do Bachledovej doliny bol mostík ponad hlbokú priepasť, pri ktorom dochádzalo k výmene povozov. Po približne dvadsiatich kilometroch vyšli cestovatelia z tmavého lesa. Vynorili sa pravdepodobne pri odbočke do obce Lendak (dnes Stará Kotlina, najstaršia časť Tatranskej Kotliny). Bolo to dôležité rázcestie, lebo v Lendaku (3 km od miesta) vtedy už sídlili zemepáni severného Spiša - Horváthovci z Plavča (Horvath de Palocsay)¹⁶ - keď prebudovali kláštor na kaštieľ. Okolo roku 1650 tu mohol stáť mlyn na rieke Biela a pri ňom horáreň mesta Spišská Belá (alebo iná).¹⁷ Kamenárska usadlosť Kardolina nad Ždiarskou cestou bola založená neskôr (1874),¹⁸ neskôr bola objavená aj Belianska jaskyňa (1881), čo spôsobila prudký rozvoj osady. V relevantnom čase tu bola zrejme zriadená filiálka niektorej colnej stanice, kde každá osoba, ktorá prešla pohorím, zaplatila jeden fenig mýta.¹⁹ A muselo tam byť pohostinstvo s čapovaným pivom (pokiaľ túto službu neposkytovala priamo colnica). Tu sa povesť porozchádzali rôznymi smermi. Do Kežmarku to odtiaľto cez Rakúsy alebo Stráne pod Tatrami (Forberg, Folvark) bolo ešte asi 15 kilometrov. Celá cesta Uhorského Simplificissima trvala jeden mesiac (takmer do dňa).

¹⁶ V rokoch 1313-1593 bol Lendak vo vlastníctve poľských rehoľníkov, Strážcov Božieho hrobu jeruzalemského. Ale keď roku 1598 Dunajecké panstvo s hradom Dunajec/Nedeca (do ktorého patrila okrem Zamaguria aj časť Tatier s Javorovou dolinou a Dolinou Bielej vody) odkúpila rodina Horváthovcov z Plavča (Horvath de Palocsay) od Olbrachta Laskeho, tak Juraj Horvath prinútil mnišský rád v Lendaku v roku 1593 k odpredaju aj ich majetku, čím k Dunajeckému panstvu pripojil aj Lendacké panstvo. Táto skutočnosť mohla mať vplyv na rozvoj oblasti. Rehoľníci poskytovali regiónu osvetu a bezplatné vzdelanie; feudálne panstvo tvrdo sledovalo vlastné záujmy.

¹⁷ Mlyn je listinne doložený roku 1291 a znovu v polovici 18. stor. spolu s horárňou Sp. Belej

¹⁸ Vyrábali v nej kvalitné mlynské kamene, cement a ťažili čierny mramor

¹⁹ V 18. storočí bola expozitúra kežmarského colného (tridsiatkového) úradu už v Ždiari. Preclievala tovar vyvázaný do Poľska. Pašeráci ju obchádzali priechodmi cez tatranské sedlá.

Z Vroclavu vyšla skupina vo veľkonočnom týždni (okolo 5. apríla) a do Kežmarku dorazila v stredu²⁰ večer, v piaty deň po sviatku Filipa a Jakuba (6. mája). Ak rokom príchodu do Uhorska bol rok 1654.

Autorka (1946) je bibliografka. Pracovala v Podtatranskej knižnici v Poprade

Literatúra:

Beňko, Ján: *Osídlenie severného Slovenska*. – Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985. 327 s,

Beskid Żywiecki : *przewódnik*. – Piastów : Rewasz, 2012.

Bohuš, Ivan: *Osudy tatranských osád*. – Bratislava : Osveta, 1982. 271 s.

Bohuš, Ivan: *Premeny tatranských osád*. – Tatranská Lomnica : I&B, 2008. 137 s.

Maňovčík, Augustín: *Oravský zbojník Matej Klinovský*. In: *Knižnica*. – Roč. 7, č. 11-12 (2006), s. 78-81.

Uličný, Ferdinand st.: *Vývoj uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku*. In: *Historické štúdie 41*. - Bratislava: Veda, 2000. S. 35-47

https://calendar.zoznam.sk/julian_calendar-sw.php?ly=1654

II. V KEŽMARKU

2.1 Ako sa darilo Simplicissimovi pri Kežmarku a ako mu išlo o život

Dozvedeli sme sa, ako sa Simplicissimus dostal s hodnou skupinou (za pomoci zbojníckeho sprievodu) šťastne cez schodnú časť Karpatského pohoria z Poľska na Spiš. Keď každá osoba zaplatila pri domci stojacom vedľa mostíka, jeden fenig mýta, rozkázal spomenutý poľský pán sebe i svojim ľuďom načapovať po pohári piva a počastoval i kompániu troma zlatkami, ktoré mohli prepíť. Veľmi sme mu ďakovali a užili na jeho zdravie. Nato sa zdvorilo rozlúčil a odišiel so svojou družinou. My sme sa nakoniec tiež rozišli každý svojou cestou. Náš sprievodca potom vstal a povedal:

- Chlapci, do mesta Kežmarku cesta potrvá ešte dve hodiny, nuž pusťme sa do toho zvyšku a len smelo vpred, aby sme sa konečne dostali domov a mohli zasadiť k riadnym študentským hodom, ktorých tam mávajú v nedeľu²¹ mnoho. -

Usilovali sme sa potom, ako sme najlepšie vládali, avšak asi na pol hodiny cesty pred mestom počuli sme znieť vojenské bubny ako signál, že sa zatvárajú mestské brány.

- Chlapci, lepšie do toho, - pobádal nás sprievodca.

I keď sme sa potom dobre usilovali, bolo to márne, lebo bránu zatvorili ako obyčajne, pri západe slnka. O malú chvíľu prišli sem aj mešťania, ktorí nám poradili, aby sme len išli s nimi, že oneskorencov vpúšťajú dnu pri bašte na padacom mostíku. Tomu sme sa potešili a išli sme s nimi. Pretože však gróf Thököly viedol vtedy s týmto svojim

²⁰ Mala to byť nedeľa. Roku 1654 však bola nedeľa buď 3. alebo až 10. mája, čo nevychádza na 5 dní po Filipovi Jakubovi (1. mája). K tejto charakteristike majú najbližšie nedele 5. mája 1647 a 1652 alebo 6. mája 1657. Niečo nesedí. Alebo to nebolo v nedeľu, alebo rokom príchodu do Uhorska nebol rok 1654. A ak to bolo roku 1647, autorom nemohol byť Daniel Speer. V tom prípade by však o niečo starší autor mohol byť žiakom Davida Frölichu.

²¹ Ak sviatok Filipa a Jakuba pripadol v tom roku (podľa starého liturgického kalendára) na piatok 1. mája, tak by študenti mali dôjsť do Kežmarku päť dní po tom, čiže 5.-6. mája. To bola roku 1654 streda, nie nedeľa.

sídelným mestom veľký spor, jeho služobníci nepremeškali ani jednu príležitosť, aby mešťanom nevyparatili nejakú zlomyseľnosť. Práve tak sa stalo aj teraz. Keď bol úzky mostík spustený a prechádzali sme po ňom, vtisli sa dnu aj niekoľkí oneskorenci z grófových ľudí a štyroch z nás sotili (medzi nimi aj mňa) do priekopy. Chvála Bohu, že neďaleko mostíka stála plť, ku ktorej sme doplávali. Dostali sme sa z toho šťastne, bez úhony, no mostík zatiaľ opäť vytiahli. V bráne sme počuli veľkú zvučnosť, bezpochyby kvôli nám. Po nejakej chvíli prišli opäť oneskorenci mešťania. Zaradovali sme sa, že sa bude znova otvárať. Stalo sa však to isté, čo predtým. Niekoľkí vojaci sácali ľudí do priekopy. Ale ja, keď som zbadal jedného, ako kohosi práve mykol dolu, strčil som dolu takisto ja jeho. Hneď ma však iný thökölyovec, ktorý to spozoroval, zdrapil a znovu poslal dolu so strašným hrešením, kričiac na toho v priekope:

- Bratku, tu si ho máš! – Ten, keď sa zmocnil páchatela, schmatol ma za krk, škrtil a držal nejakú chvíľu pod vodou. Keď to ostatní v priekope videli, volali o pomoc na stráž pod bránou. Nato opäť spustili mostík, priniesli dlhé tyče, galgana odo mňa odtrhli a lenen, že ma zachránili od zaškrtenia a utopenia. Po vypočutí mi jeden z mešťanov ukázal cestu k môjmu sprievodcovi a ku kamarátom a keď som im vyrozprával všetko, čo sa mi stalo, veľmi ma ľutovali. Krčmárka sa však pousilovala tak, že som bol na druhý deň opäť suchý a zdravý. Potom sa mi posmievali, že som vraj do mesta doplával, a žehnali môjmu kúpeľu. Smial som sa z chuti s nimi a vravel som, že i takto je to dobré, lebo neboli pritom moje knihy a vyšli z toho nasucho. Oni nato:

- Určite, hej, pekne suché sa z toho dostali. -

- Prečo nie, - namietol som, - len pootvárajte svoje batohy a vyberte ich von, musíme sa predsa rozísť. Možno sa ešte dobre pamätáte, ako ste si ma v Sliezske doberali a zosmiešňovali, keď som pre ťažké bremeno nemohol riadne stúpať. Vtedy v noci som svojmu batohu uľahčil a každému z vás som niečo strčil do batoha.-

Keď sa to dozvedeli, až potom mi naozaj žičili ten včerajší kúpeľ. Veci mi s odporom šmarili pod nohy. Ja som ich všetky pozbieral, pekne sa poďakoval a dal som niečo na oldomáš. Nato sa znovu stali mojimi dobrými priateľmi. Každý sa poberal svojou cestou. Katolícki chlapci šli do Podolínca, niekoľkí do Levoče a ja s dvoma som zostal v Kežmarku.

Na tretí deň došlo znovu k strašným zrážkam medzi grófom Thökölym (ktorý tu sídlil) a mešťianstvom, pretože gróf dal zajať a odohnať z pastvy mestský dobytok. Keď som sa spytoval na príčinu, vyrozprával mi môj hosťiteľ podrobne celý spor: Gróf Thököly, ktorý vraj pochádza iba z rodu kupcov s dobytkom (či to o ňom rozprávali iba na posmech, neviem), zaťažoval mešťianstvo do značnej miery dávkami, takže sa odhodlali

podat' žalobu kráľovskému majestátu a ponížene prosit', aby ich tohto panstva zbavil a vyhlásil Kežmarok za slobodné mesto. Teraz to práve od kráľovského majestátu milostivo dosiahli. Keďže iným spôsobom sa im gróf nemohol pomstiť, vystrája im všelijaké kúsky, ba sa im vyhráža aj svojimi nástupcami, že im ešte na kadečo svitne príhodný čas. Mesto stojí teraz proti nemu v zbrani kvôli dobytku a tiež mu odohnalo dobytok. Aj gróf Thököly sa vyzbrojil proti mestu a každá strana chcela vyslobodiť svoj dobytok. Na pastvinách a chotároch vznikali bitky, Levočania (bezpochyby na vyšší vrchnostenský rozkaz) stáli na strane kežmarských mešťanov a prišli im na pomoc. Takmer každodenne sa vyskytovali nové šarvátky medzi Thökölym a mešťanmi. Keďže však mesto Kežmarok ťažko zaplatilo za svoje vyslobodenie (ako sa neskôr rozchýrilo, mešťania obetovali svoje strieborné skvosty, lyžice, pracky, prstene, náhrdelníky, náramky, slovom, všetok majetok) chcelo aj užívať to, čo mu bolo najmilostivejšie v jeho slobodách udelené a udatne sa bránilo. Keď Thökölyho sami nevládali zdolať, hľadali pomoc u susedov. Nakoniec sa musel gróf Thököly, na základe nariadenia kráľovského majestátu predsa len vzdať tohto mesta a občanov nechať na pokoji. Ponechal si však určitú časť poľa a chotára. Pretože vlastnil viacero a lepších majetkov v Sedmohradsku, odtiahol so svojím dvorom tam a Kežmarčania majú konečne pokoj. No nemalou príčinou vojny, ktorú teraz vedie proti cisárovi, môže byť práve mesto Kežmarok, a nie je isté, či sa znovu nebude usilovať dostať ho do svojej moci a dedičnej držby, lebo „quia tempora mutantur, et nos mutamur in illis.“²² Toto všetko však ukáže čas.

Mesto Kežmarok, ináč Kaysermarckt, leží na Spiši, dve hodiny cesty od Karpatského pohoria, medzi riekou Poprad, Ľubickým potokom a Bielou vodou. Okolo mesta je úrodná pôda, avšak podobne ako na celom Spiši, ani tu nerastie nijaké hrozno. Ale ženy tu varia skvelé, veľmi chutné pivo. Radnica, váha, krásna veža ako aj mohutná horná mestská bašta a jeden umelecký krucifix sú pozoruhodné. Je tu aj slovenský kostol (Windische Kirch),²³ ako vo všetkých hornouhorských mestách, ale okolo školskej budovy, fary, nemocnice, zvonice, hoci ležia v strede mesta, sú dosť veľké bažiny. Gróf Thököly má krásny zámok, z ktorého môže vo dne i v noci vychádzať a vchádzať do poľa i do mesta. Susedné dediny prinášajú na týždenné trhy na predaj rozličné životné potreby v dostatočnom množstve a za nízke ceny. Asi pol druhej hodiny od mesta nachádza sa niekoľko dobrých kyseliek. Zdravé, čerstvé ovzdušie v kraji spôsobuje prevysoké horstvo, ktoré je vzdialené asi dve hodiny od mesta, odtiaľ ho vidieť. Medzi ľuďom sú zaužívané zdvorilé nemecké zvyky. Jedna časť mužov sa oblieka na nemecký spôsob, druhá na uhorský a tretia spolovice na nemecký a spolovice na uhorský, čo

²² Pretože časy sa menia a my sa meníme s nimi (lat.) (Pozn. PK)

²³ Ungarische ...1684, s. 77. Ide o kostol evanjelický

vyzerá pestro. Aj ženy chodia v peknom kroji, spišské však trochu inak, ako ženy z horného Uhorska, a to tým, že nosia svoje závoje z tureckého plátna natiahnuté na hlave cez pokrývku, podobajúcu sa okrúhlemu tanieru. Najvznešenejším ženám visia tieto závoje až dolu po lýtka. Popredné meštianky nosia hodvábne farebné opasky, ostatné - podľa majetnosti - pásy so sponou pripevnené na zamate šírky troch prstov. Tieto sponky bývajú čiastočne vykladané drahokamami, napríklad tyrkysom, ktorý nie je veľmi drahý. Na prednej strane opaskov sú na dlaň široké starootcovské strieborné a pozlátené pliešky, tiež čiastočne vykladané tyrkysmi a často vyjde takýto opasok na sto až dvesto zlatých. Videl som raz len jeden jediný takýto opasok, keď ho vymenil istý mešťan, ktorý sa odtiaľ sťahoval, za celkom slušný dom. Panny nosia viac ako dlaň široké, pravým zlatom prešívané, čiastočne aj perlami a drahokamami vykladané party, veľké, hrubé vrkoče vzadu visiace dolu so širokými, na dva lakte dlhými hodvábnymi, taftovými stuhami a dvojmo previazané. Nosia zväčša čižmy čiernej, modrej alebo červenej farby. Na Spiši žije priateľský, zhovorčivý, úprimný a mierumilovný ľud. Obyvatelia horného Uhorska prezývajú Spišiakov prasačiami, pretože veľmi radi jedia prasiatka. [...]²⁴

2.2 Slobodné kráľovské mesto Kežmarok v spore s Hradom

Nora Baráthová

²⁴ Vlachovič, 1975. S. 64-68.

Thökölyovci boli najznámejším a najdlhšie pôsobiacim hradným panstvom na kežmarskom hrade. V rokoch 1579-1684 tu sídlili štyri generácie rodiny (Šebastián, Štefan I., Štefan II. a Imrich). Práve za ich panstva sa vzťah medzi hradom a mestom vyostroval tak, že v Kežmarku boli pouličné zrážky, únosy, prepady i zákerné vraždy na dennom poriadku. Zatiaľ čo za predošlých zemepánov bol Kežmarok po dlhý čas rešpektovaný ako slobodné kráľovské mesto (aj keď tu sídlil zemepán), od čias Thökölyovcov začínal nadobúdať charakter poddanského mesta, na ktoré sa uvalovali dane, čo nikdy predtým nebývalo. Kežmarskí obchodníci museli pri svojich cestách Uhorskom i Poľskom platiť tridsiatky a iné clá, ktoré predtým tiež nemuseli platiť. Pre mesto nastal čas všeobecného úpadku. Obyvateľstvo, ktoré bolo povinné platiť dane zemepánovi aj panovníkovi, muselo pre veľkú chudobu z kostola sv. Kríža zálohovať organ a klenoty z radnice. V meste sa zvýšila domová daň, ba zaviedla sa aj nová daň za používanie zvona. Začali upadať cechy, remeselníci museli zadarmo pracovať na hrade a zadarmo naň dovážať svoj tovar. Bez vedomia zemepána nemohli prísť do kežmarskej školy žiadni učitelia, ba bez jeho súhlasu nebolo možné voliť vlastného richtára a pod.

Dávna minulosť rodu Thökölyovcov nie je známa. Pochádzali údajne z povodia Dunaja, najstarším známym príslušníkom rodu bol Ján (1446), vlajkonosič kráľa Mateja Korvína. Ďalší Šebastián (1540–1607) bol jeho právnikom, pochádzal z Temešváru, usadil sa v Trnave, obchodoval s vínom a koňmi. Nahonobil si veľký majetok a roku 1572 získal zemiansky erb. Výhodnou ženbou sa dostal medzi šľachtické rody Dóczy, Nyáry, Forgách a Nádasdy. Keďže istý čas bojoval aj proti Turkom, získal roku 1598 titul baróna.

Hrad bol v tomto období centrom kultúrneho života spišskej inteligencie a šľachty. Tu sa v rokoch 1595–1596 konali známe teologické a filozofické dišputy (Šebastián bol ako protestant veľkým podporovateľom náboženskej slobody), tu prekvitalo maliarstvo a hudba. Šebastián bol dvakrát ženatý, mal 14 detí, no prežili ho len štyri. Pochovali ho do rodinnej hrobky v blízkosti hlavného oltára Kostola sv. Kríža, ktorý v tom čase patrilo protestantom. Po Šebastiánovej smrti prevzal jeho majetky prvorodený syn Štefan I. (1581–1651), ktorý bol v tom čase prísediacim kráľovskej hornouhorskej tabule. Za mládenectva precestoval celú Európu. Ale ani za jeho čias sa vzťahy s mestom nezlepšili. Ba okrem toho, že mu Kežmarčania financovali všetky cesty, donútil ich kupovať svoje víno, hoci mesto malo svoje vlastné vinice v oblasti Tokaja. Spory vyvrcholili v rokoch 1646-1651. Vtedy mal zemský snem riešiť postavenie mesta voči hradu (aspoň toto dosiahli stále neutíchajúce protesty mešťanov). Hoci kežmarských vyslancov pozvali na snem, čím sa fakticky uznalo ich postavenie ako občanov slobodného kráľovského mesta, z ťaženia vyšiel víťazne Thököly. Jeho vyslanci tvrdili, že Kežmarok nikdy nebol slobodným kráľovským mestom, ba nikdy nemal žiadne privilégia. Zástupcovia mesta nemohli vyvrátiť nepravdivosť týchto tvrdení, lebo listiny o privilégiách nedoručili včas na snem (niekto ich úmyselne zadržal na ceste). Žiaľ, i vo vedení mesta boli jednotlivci, naklonení hradnému pánovi. Kežmarok zareagoval tak, že roku 1647 si mešťania vytvorili zvláštny občiansky spolok a rozhodli sa oslobodiť mesto od zemepanskej svojvôle. Bez súhlasu zemepána si zvolili vlastného richtára Žigmunda Moesa, odmietli kupovať jeho zemepánske víno a pracovať povinne na hrade. Keďže Thökölyovci v tom čase nemali žiadnu vojenskú posádku, obmedzili sa len na písomný protest, zaslaný spišskému

županovi. Spišská župa sa postavila na stranu Thökölyho a citovala predstavenstvo mesta na župný súd. Lenže Kežmarčania sa ho nezúčastnili – ako obyvatelia slobodného kráľovského mesta nemali na župnom súde čo hľadať – podliehali priamo panovníkovi. Po tomto druhom prejave otvoreného odporu povolal Štefan I. v marci 1647 žoldnierov z Oravského hradu (mal manželku z rodiny Thurzo, ktorá vlastnila tento hrad) a pustil vojakov rabovať do mesta, kde spôsobili škodu za 20 000 zlatých; zhodil nového richtára, vymenoval svojho vlastného, ba dosadil aj svojich senátorov. Tí na čele s richtárom museli prijať potupnú dohodu a uznať Thökölyovcov za svojich zemepánov. Hoci dohodu podpísali, mešťania sa postavili proti dohode. Dokonca aj panovník vystavil Kežmarku glejt (ochranný list), čím dal najavo, že ho stále pokladá za svoje mesto. Táto ochrana však netrvala dlho. Rokovanie snemu pokračovalo ďalej a šľachta sa postavila na stranu Thökölyho, hoci ho ešte stále považovala za „homo novus“. Snem vyhlásil ochranný list za neplatný a priznal Thökölymu právo na Kežmarok. Proti tomu sa odvolalo nielen mesto, ale aj uhorská komora – najvyšší úrad, poverený správou kráľovských majetkov v Uhorsku. Panovník ustanovil vyšetrovaciu komisiu, ktorá vo februári 1648 vypočúvala nestranných svedkov. Keď sa mala zísť ďalšia vyšetrojúca cisárska komisia, Thököly zase zavolať žoldnierov z Oravy a namieril hlavne kanónov z hradu smerom na mesto. Na uliciach vyrástli hlinené barikády. Kežmarčanom sa podarilo získať na svoju stranu právneho korunného zástupcu Alvinczyho a len jeho zásluhou bol zemský snem v rokoch 1648 a 1649 znova ochotný rokovať o spore mesta Kežmarok s Thökölyho hradom. Thökölymu sa však podarilo získať na svoju stranu palatína Pavla Pálffyho. Pravdepodobne na jeho radu požiadal hradný pán panovníka, aby mu predal svoje korunné právo na Kežmarok, mesto by sa tak definitívne stalo jeho majetkom a navždy by bolo po všetkých sporoch. Medzitým však uhorská komora odporúčala niečo podobné kežmarským vyslancom: aby sa pokúsili o zakúpenie stratených práv slobodného kráľovského mesta, hoci v skutočnosti ich nikdy nestratili. Vyslanci poslúchli. Panovník sa v júli 1649 definitívne priklonil na stranu Kežmarku. Celú záležitosť mal usporiadať palatín Pálffy, čím panovník vyslal signál, že nebude poškodený ani Thököly. Definitívna zmluva medzi mestom a hradom, známa ako Viedenska zmluva, bola podpísaná v apríli 1651. Mesto zaplatilo výkupné nielen panovníkovi, ale aj Thökölymu (tomu 50 tisíc zlatých s podmienkou, že ak túto sumu nezloží do roka, dostane sa mesto do večného poddanstva). Súdobá kronika uvádza, že mešťania donášali svoje vlastné klenoty, len aby sa mohli vykúpiť spod hradnej tyranie. Roku 1655 bolo mesto opäť vyhlásené za slobodné a kráľovské. Výkupné v prospech koruny sa znížilo na 70 tisíc zlatých. Podľa zmluvy sa medzi mesto a hrad rozdelilo používanie lesov, riek a mlynov, ktoré dovtedy patrili len mestu. Hradný pán si privlastnil dvadsaťštyri domov, Kežmarok bol okyptený vo všetkých svojich majetkoch, ale obyvatelia získali uznanie svojich ľudských a meštianskych práv, všetko malo byť urovnané. Ale pokoj v meste nezavládol.

Thökölyovci sídlia v hrade naďalej brojili proti mestu. Keď Štefana I. pochovali do rodinnej hrobky v kostole sv. Kríža (v tom čase užívaného evanjelikmi), jeho syn Štefan II. (1623–1670) pokračoval v otcovej politike proti mestu. Roku 1654 sa stal grófom. Matkou mu bola Katarína Thurzová, jedna zo siedmich dcér palatína Juraja Thurzu, preto sa Štefan II. stal po smrti palatína riaditeľom thurzovsko-thökölyovského panstva na Orave, ba aj oravským

županom. Z kežmarského podhradia si urobil konkurenčný Malý Kežmarok a dával jeho obyvateľom rôzne privilégia (mohli si voliť vlastného richtára a radných pánov, remeselníci mali vlastné cechy, vlastné výročné trhy a vyberali od nich nízke dane, zatiaľ čo obyvatelia Veľkého Kežmarku museli platiť dane obrovské. Thököly sa s mestom súdil pre používanie vodných tokov, púšťal tam rabovať svojich žoldnierov a roku 1654 došlo pre nezákonné pasenie Thökölyho kôz na kežmarských lúkach k takej bitke, že pri nej boli traja ľudia usmrtení a ďalších šestnásť ťažko ranených.

Nepriateľstvo medzi mestom a Hradom malo tragickú dohru. Po odhalení Wesselényiho sprisahania (1670), začali veľké súdne procesy, popravy, konfiškácie majetkov. Štefan II Thököly bol jeho účastníkom, ale zomrel náhle počas obliehania Oravského zámku cisárskym vojskom v decembri 1670 (samovražda sa nepotvrdila), kde ho aj pochovali. Jeho jediný žijúci syn Imrich (1657–1705) ušiel tajnou chodbou na koni s podkovami pribitými naopak, aby pomýlil prenasledovateľov. Po úteku našiel azyl v Sedmohradsku a o osem rokov neskôr sa sám postavil do čela ďalšieho povstania proti Habsburgovcom. Cisár dal skonfiškovať majetky sprisahancov v prospech koruny. Všetko zariadenie z kežmarského hradu odviezli do Viedne na cisársky dvor a do Košíc. Bolo to devätnásť plne naložených vozov (nábytky, obrazy, bohatá knižnica). Organ a zvony z hradnej kaplnky odviezli k jezuitom do Levoče. Ale Thökölyovský príbeh tým ešte nekončí.

Mladý Imrich Thököly, ktorý sa narodil v Kežmarku (1657), viedol od roku 1678 ďalší odboj proti cisárskej Viedni a spočiatku sa mu s pomocou Turkov darilo. Súčasníci ho nazývali „kuruckým kráľom.“ Cisár urobil isté ústupky. Keď však jeho vojská pritiahli na Spiš, Kežmarčania mali málo dôvodov vítať veliteľa z rodu Thökölyovcov. Imrich urobil z kežmarského hradu prepychové sídlo, ale zdržiaval sa tam len zriedkavo. Jeho hviezda zapadla s definitívnou porážkou Turkov v bitke pod Viedňou (1683). Zomrel v tureckom Izmite roku 1705.

Životný príbeh a myšlienky Imricha Thökölyho zaujali autora Uhorského *Simplicissima* o tridsať rokov neskôr natoľko, že vo svojej knihe v dodatku uverejnil jeho životopis, meno zahrnul do dlhého názvu a napísal záver o príčinách nepokojov, rebélií a vzbúr, nad ktorým sa aj dnes možno vážne zamyslieť. Po vrátení Kostola sv. Kríža katolíkom (1731) rozhodla Spišská kapitula, aby rodinná hrobka Thökölyovcov bola otvorená, cínové truhly rozbité, kov predaný miestnym cínárom, šperky tiež predané a kosti mŕtvych bez piety rozhádzané po nádvorí kostola. Telesné pozostatky Imricha Thökölyho boli roku 1906 prevezené z tureckého Izmitu do Kežmarku.

Autorka (1944) je spisovateľka a historička. Pracovala v Kežmarskom múzeu

Zdroj textu:

<https://www.kezmarok.com/?Kezmarsky-hrad/Historia-hradu/Majitelia-Kezmarskeho-hradu/Rodina-Thokoly>

Literatúra k téme (výber) :

Cintulová, Erika: Rod Thököly : zborník príspevkov z odbornej medzinárodnej konferencie konanej pri príležitosti 360. výročia narodenia Imricha Thökölyho. – Kežmarok: Múzeum v Kežmarku, 2018. 571 s.

Kónya, Peter: Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie. - Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009. 338 s.

Kónya, Peter: Spor o kniežacie kosti : Prešovský, či kežmarský Thököly? In: Historická revue . - Roč. 2, č. 8 (1991), s. 6-7.

Pravý portrét a krátky životopis uhorského grófa Imricha Thökölyho. In: Uhorský *Simplicissimus*. – Bratislava: Tatan, 1975. S. 196-199.

III. NA TATRANSKOM ŠTÍTE

3.0 Výlet na Spiš (1599)

Ján Bocatius

*Už som ti, Adam, hádam bol povedal, že ako chlapec
o твоjich rodných horách počul som nejednu zvesť.
Užasol som, že v lete, keď slnko je v znamení Leva,
padajú tuhé mrazy na vašu pôdu z tých hôr.
Končiare k hviezdám sa pnú – len Atlas vraj podobne tróni –
a aj v páľave slnka večný sa trblieta sneh.
Z vysokých štítov sa rútia vraj ohromné priesračné prúdy
a mnohé pramene skáču cez chrbty obrovských skál,
v bohatých bystrinách stále sa hemžia blýskavé ryby
A v dolinách si stavia príbytok početný ľud.
Na твоjich horách rastie vraj toľko liečivých bylín,
koľko by sotva mohlo na poliach Indie rásť.
Často som sníval, že raz mi Stvoriteľ dožičí uzrieť
Na vlastné oči tie divy, čo by som velebiť chcel..
Ale aj keď si mnohí už spravili výlet ta k horám,
Ja dosiaľ nemal som možnosť navštíviť, kochať sa v nich.
A keďže poučam mládež a snažím sa dobre ju učiť,
Musím už vidieť ten zázrak – cítim: je najvyšší čas.
Pretože Erigonin pes veľmi už praží a nechcem,
aby sa v ohnivej páli pomiatol azda môj um,
konečne som sa schystal a s mnohými mladými ľuďmi
(nech nám pomáha Kristus) vydám sa na cestu k vám.
Keď uvidí sám Titan, že vracia sa na svojej dráhe,
a keď nám mesiac august ohlási piaty svoj deň,
voz, ktorý som si najal, ma zavezie do končín SPIŠA.
Takže ma v LEVOČI nájdeš na sklonku oného dňa.
Ak nemáš inej práce, nuž prosím ťa, drahý môj Kuniš,
sprevádzaj moje kroky, ukáž mi otcovský kraj.*

Autor (1568-1621) bol básnik, diplomat, historik a pedagóg, pôvodom Lužický Srb. Rektor mestskej školy v Košiciach. Báseň má formu listu adresovaného rektorovi Adamovi Kunischovi do Kežmarku (1599). Z latinčiny preložil Vojtech Mihálik.

Zdroj textu:

Krajina pod Tatrami : básnický zemepis Slovenska. Zost. Štefan Moravčík. – Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1985, s. 157.

3.1 Ako Simplicissimus s piatimi študentmi a jedným sprievodcom popreliezali za tri dni najvyššie Karpatské horstvo

V Kežmarku som navštevoval školu²⁵ až do Jána, aj súkromne som urobil slušné začiatky u pána Davida Frölicha,²⁶ presláveného matematika, no väčšmi mi chválili Levoču, než toto mesto. Rozhodol som sa preto (aj s inými) odísť pred jeseňou tam. Predtým som si však chcel ešte prehliaďnúť okolo Jána [Krstiteľa] Karpatské pohorie, ako býva každoročne zvykom. Piaty sme sa na to teraz odhodlali s vedomím a dovolením pána rektora, ktorý nám želal veľa šťastia a išli sme podľa odporúčania do akejsi dediny bezprostredne na úpätí horstva.²⁷ Tu mali učiteľa, ktorý za malý poplatok vedel na niekoľko dní vyviešť hore, povodiť dookola a poukazovať najpozoruhodnejšie veci. Ihneď sme k nemu zašli. Najprv sa nás opýtal, koľko dní by sme chceli venovať prehliadke pohoria. Odpovedali sme, že on to bude vedieť vari najlepšie. Informoval nás, že za tri dni sa dá mnoho vidieť a ten čas stačí na to, aby sme sa aj dosť unavili. Zostali sme teda, na základe jeho odporúčania, pri troch dňoch. Nato povedal:

- Musíte si vziať toľko a toľko chleba, vína alebo piva. Ak by ste si želali mäso, dám vám uvariť niekoľko kamzičích stehien. Mám tu tiež vrece so železami na kolená, s lanami a hákmi, pri nesení ktorého sa musíte striedať. Vezmem aj pušku. Ďalej tu má každý palicu dolu so železnou motyčkou, aby mohol vykopávať koreňky a kamzičím rožkom, aby sa mohol zachytávať. Musíte ma vo všetkom poslúchať a deliť sa so mnou o bylinky a koreňky, ktoré budete zbierať podľa mojich pokynov. Ak sa chcete držať toho, čo som vám tu povedal, podajte si ruky a zajtra, ak Boh dá, vyberieme sa zavčasu hore. –

Ešte nám poprezeral obuv a zistil, že dvaja [z nás] majú topánky s privysokým podpätkom. Poradil, aby ich nechali v dedine a vypožičali si za peniaze iné. Pre veľkú zvedavosť, vzbudenú rozprávaním o toľkých vzrušujúcich veciach tohto pohoria, sa nám noc zdala náramne dlhá. Len čo sa na druhý deň začalo brieždiť, vstali sme a dali sme sa schodným, ale kľukatým chodníkom nahor. Spievali sme všelijaké duchovné piesne, pretože sme postupovali veľmi pomaly. Po štyroch hodinách sme sa ocitli na utešenej lúke, od ktorej asi na pol hodiny cesty stáli veľké a krásne lesy. Tu povedal sprievodca:

²⁵ Starodávna mestská škola (z roku 1536) stojí v Kežmarku dodnes neďaleko kostola sv. Kríža. Žiaci v tejto škole dostali vzdelanie z nemčiny, latinčiny a gréčtiny, vyučovala sa matematika, filozofia, rétorika, hudba, náboženstvo.

²⁶ Frölich, David (1595-1648). Autor *Simplicissima* sa s ním osobne nemohol stretnúť, ak ním bol Daniel Speer a ak prišiel do mesta v máji 1654. V tom roku však nedeľa bola buď 3. alebo až 10. mája, čo nevychádza na 5 dní po Filipovi a Jakubovi (1. mája). K tejto charakteristike majú najbližšie nedele 5. mája 1647 a 1652 alebo 6. mája 1657. Niečo neseďí. Alebo to nebolo v nedeľu, alebo rokom príchodu do Uhorska nebol rok 1654. A ak to bolo roku 1647, autorom nemohol byť Daniel Speer (mal vtedy iba 11 rokov). V tom prípade by však o niečo starší autor mohol byť žiakom Davida Frölicha. Všetko je možné, najmä vedomá kamufláž dokázateľných faktov.

²⁷ Historik Ivan Bohuš predpokladá, že to bola dedina Rakúsy (pretože len tam bola škola a učiteľ); poľský autor R. Kordys si myslí, že Stráne pod Tatrami (Folvark Forberg)

- Za týmito lesmi je v krásnom údolí veľký salaš²⁸, kam ešte zostáva pol druhá hodiny cesty; tam budeme obedovať. Ale bačovi, ktorý nás pohostí, aby ste nedali viac ako šesť vekničiek²⁹ a pekne sa mu poďakujte. Neukazujte, že máte pri sebe nejaké peniaze, aby sme sa nedostali do ťažkostí. O hrudku bryndze môžete nakoniec baču (ak vám ju nedá z dobrej vôle) požiadať. -

Potom sme šli ďalej, až sme došli do veľkej zelenej, krásnej kotliny, kde bača pásol. No skôr, než sme do nej vstúpili, sprievodca vystrelil, až sa to rozliehalo ozvenou ako výstrel z dela. O nejakú chvíľu dal znamenie aj bača - hvizdnutím. Ten, kto to nepočul, nikdy by neuveril, že sa to tak silno a ostro ozýva, až zalieha v ušiach. Aj ovčiarski psi sa rozbrechali avznikol taký hurhaj, že sme sa zhrozili. Sprievodca však tvrdil, že to ešte nič nebolo, zajtra na obed a v noci bude možno počuť iné, oveľa silnejšie ozveny.

O štvrt' hodiny stretli sme sa s bačom, ktorý vyzeral ako zbojník s puškou, valaškou a dvoma psami. Sprievodcu, ktorého inak dobre poznal, oslovil drsne:

- Odkiaľ, ty vandrovník a skalkár, nože daj sem, čo máš, všetko predsa patrí mne a mojím psom. -

Nato prijal hrmotne aj nás - mala to byť, pravda, prívetivosť - a povedal:

- Odkiaľ, vy neogabanci, vy korienkari a bylinkári, každý z vás mi musí dať ríšsky toliar, ináč ho nepustím k Dedovi (čiže k najvyššiemu vrcholu).³⁰ Ak mi ho nemôžete dať, tak len sa poberajte nazad, lebo moje dve psiská vám rýchlo ukážu cestu. - Po tomto priateľskom privítaní znovu niekoľkokrát prenikavo zahvízdal na prstoch a pozaháňal jedného psa i pokračoval:

- To platí vám, vy neogabanci, pretože sa nechcete vrátiť.-

Šiel potom pozvoľna s nami ďalej a vypytoval sa každého zvlášť na jeho vlasť a rodičov. Keď sme došli k salašu, každému najprv podal ruku a privítal nás. Posadali sme si, kým jeho honelníci zarezali jahňa a uvarili ho v kotle plnom žinčice. Dve zadné stehná opiekli a pripravili všetko tak dobre a tak rýchlo, že sme sa až čudovali. Napokon nás bača poriadne núkal do jedenia a namiesto chleba nám dal mäkký vysušený ovčí syr, ktorý sme si však odložili na cestu a ujedali si z nášho chleba. Bačovi a jeho honelníkom sme podarovali podľa ponaučenia sprievodcu, niekoľko bochníkov, za čo veľmi ďakovali. Boli by sme radi k tomu pridali aj fľašku vína, ale ani bača ani sprievodca to nechceli pripustiť a vraveli, len aby sme si ho šetrili, lebo zajtra a pozajtra nám zvlášť

²⁸ Kežmarský salaš pod Belianskymi Tatrami (Reychmanová, Bohuš)

²⁹ Vekňa – podlhovastý bochník

³⁰ Lomnický štít v tom čase považovali za najvyšší končiar Vysokých Tatier. Spišiaci ho nazývali "Dedo."

príde vhod. Poďakovali sme sa za dobré pohostenie a asi po dvoch hodinách sme vystúpili na vysokú hoľu.³¹ Sprievodca povedal:

- Chlapci, čoskoro budeme musieť liezť, - a o hodinu sme naozaj museli. Na kolená i na lakty si pripevnil železné mačky a liezol po skalnej stene nahor do výšky jedného, dvoch alebo troch chlapcov, zakvačiac sa, kde sa dalo, nato sa pohodlne umiestnil, aby nám pomohol lanami a mačkami, ktoré sme si tiež museli pripevniť, hore. Často sa pod nohami odtrhol kameň a zošmykli sme sa potom znovu dolu. To sme si však nesmeli vôbec všímať a museli sme opäť hore na tom istom alebo inom mieste. Videli sme veľa kamzíkov a medzi nimi podaktorých, ktorí veľmi šikovne skákali, pomáhajúc sa rožkami. Viseli často len na jednom rohu, odrazili sa zadnými nohami od skaliska a vyšvihli sa vyššie. Často sa to niektorému aj nepodarilo a padal dolu, ale bol pevne zavesený a nepovolil, kým sa nevyšplhal na patričné skalisko. Sledovali sme to skoro hodinu, takže sa sprievodca na nás nahneval a povedal:

- Chlapci, máme ešte prejsť cez hlboké údolie, cez sneh, ktorý sa nikdy netopí, je sčernetý a zhrdzavený, potom znovu na vysoký vrch a tu sa budeme musieť na troch miestach šplhať, sčasti pomocou lán, sčasti liezť s nasadením života. Musíme vyjsť hore, aby sme si mohli rozložiť nočný tábor. Potrvá ešte chvíľu, kým sa tam dostaneme. No len čo sa mi podarí úspešne vyliezť do určitej výšky a bude tam jasno, potom rýchlo pomôžem aj vám. -

Vysilení brodením v hlbokom snehu dostali sme sa však k predhoriu Deda horkoťazko až pri západe slnka. Tu sprievodca takmer stratil odvahu prekonať končiar. My sme mu však odhodlane sľubovali, že svoje úlohy v tomto podujatí splníme do bodky, len aby sa na to odvážil. Ale po dvojnásobnom pokuse nebezpečného lezenia, pri ktorom sa traja aj zranili, keď zleteli dolu, prikvačila nás noc. A tu sa náš sprievodca naozaj rozhneval a vyčítal nám, že sme ho mali poslúchnuť a že sme sa nemali u baču a pri kamzíkoch tak dlho zdržať. Teraz vraj nevie, čo ďalej. Stále sa mu pozdávalo, že sme už dosť vysoko a že by sme sa ďalším výstupom mohli dostať do ešte väčšieho nebezpečenstva. Prenocovať na tomto mieste tiež nebolo vhodné, pretože okolo nás boli len samé skaly a žiadne krovie, z ktorého by sa dal urobiť oheň a ktorým by sme si aj tak mohli poslúžiť proti chladu až o nejakú hodinu.

My, unavení a smutní horolezci, posadali sme si dohromady a dali sme sa do spevu: „Keď sme v najväčšej biede...“ a „Na môjho milého Boha...“ atď. Ostrý vzduch nás začal mraziť. Stúpať vyššie sa nedalo pre tmú a bolo by to životu nebezpečné, ako nám sprievodca neskôr rozprával. Už mnohí tu zablúdili a zaplatili za to životom. A keby

³¹ R. Kordys sa nazdáva, že išlo o Veľkú Svišťovku (Rakusku Czubu)

nebola tá hustá hmla! Pri mesačnom svite by sme predsa len dovideli na vrchol. Všetko šťastie nás však opustilo, takže sme sa nakoniec rozhodli ostať cez noc na mieste. O nejakú chvíľu prehovoril sprievodca:

- Chlapci, ešte raz sa pokúsím vyliezť vyššie. Nie je možné, aby tieto mraky boli tak vysoko. A len čo dosiahnem mesačný svit, pomôžem vám nahor. Nerád by som tu zostával, spomínam si predsa, že sme šli správne. - Žiadali sme ho, aby to nerobil, načo on odvetil:

- Nie. Vystúpim do výšky niekoľkých chlapov, to mi nehrozí nijaké nebezpečenstvo. Ak ani tam nedosiahnem mesačný svit, vrátim sa späť. -

Sotva však vystúpil do výšky troch chlapov, zakričal:

- Chlapci, chvála Bohu, dosiahol som mesačný svit a počujem kamzíky v nejakom kroví. Do toho, zberajte sa sem hore, upevním lano a spustím po ňom horiacu luntu,³² aby ste videli, kadiaľ liezť. Dávajte si však veľký pozor, aby ste neurobili chybný krok a nezleteli. -

Tešili sme sa, že sa dostaneme opäť na svetlo a pôsobilo na nás zvlášť podivným dojmom, ako sme sa driapali cez tmavé mraky k svetlu. Keď sme sa všetci šťastne dostali hore, povzdychli sme si znovu k Bohu:

- Ach, ty všemohúci Bože, pomôž nám ešte k dobrému nocľahu. -

O nejakú chvíľu našiel sprievodca krovie, chvalabohu, teraz to hneď bude lepšie. Zavolať k nám:

- Chlapci, počujem niečo šuštať a bežať, dúfam, že čoskoro nájdeme miestečko k pohodlnému odpočinku. - Po chvíli sa zjavila pekná plošina a krovie. Chceli sme sa tu usadiť, ale on nás zdržal:

- Nie, ešte sa tu trochu porozhliadnem, či ďalej nie sú lepšie kroviská, prípadne nejaká úžľabina alebo veľký balvan, aby sme boli chránení proti vetru. – A naskutku našiel, čo hľadal. Narúbali sme a na hromadu navláčili hodne raždia, ale kým sme pomocou suchého machu a iných vecí rozložili vatru, ubehlo veľa času. Keď sa oheň rozhorel, utáborili sme sa, každý zjedol kus mäsa a vypil plný pohár vína. Potom sprievodca vystrelil a vzápätí bolo počuť silný lomos a bručanie. Sprievodca poznamenal, že lomos vraj spôsobili divé kone³³ a kamzíky, to druhé vraj pochádza od medveďov. Zajtra ich vraj budeme mať možnosť vidieť dosť.

- Hoci sme nevystúpili správnu cestou, sme na správnom mieste. -

³² Lunta (z nem.) – zápalná šnúra, knôt

³³ Boli to domáce kone z okolitých dedín, ktoré sa vtedy pásli hlboko v tatranských dolinách

Sotva dopovedal, nastalo také hrmenie ako pri silnej búrke. Keď sme sa spýtali, čo to asi bolo, odpovedal, že je to iba ozvena z výstrelu. Trvalo to dlhší čas. Hneď sa nám to zdalo blízko, hneď zasa ďaleko. Keď to prestalo, vystrelil ešte raz a znovu sa to zopakovalo. Potom sme si políhali okolo ohňa a pousínali; ale práve keď sa nám chcelo najväčšmi spať, už nás sprievodca budil:

- Vstávať, chlapci, treba ísť ďalej, dnes sa musíte lepšie držať ako včera.-

My sme sa však v myšlienkach aj slovami ohradili:

- Prečo? Nedržali sme sa vari včera po chlapsky? -

- Ba, držali ste sa celkom dobre, - odvetil, - ale dnes pôjde o niečo iné, lebo počínajúc týmto vrchom, pôjdeme stále vyššie a po samých drsných skalách. Hore vám potom poukazujem všetko, čo stojí za zmienku. - Pri výstupe vravel:

- Chlapci, zaspievajte si zo dve piesne a potom ticho. Až keď vystúpime hore na vzdialenosť hodiny cesty, potom budeme po lovecky smelo kričať a strieľať. Azda sa nejaký kamzík zrúti na dno údolia, kam sa o tretej alebo štvrtej popoludní, dá Boh, dostaneme. V tomto čase sú totiž kamzičie gule³⁴ najlepšie a stoja za dobrý ríšsky toliar i viac. - Urobili sme všetko, ako prikázal i videli sme kamzíky ako strašne leteli nadol, narážajúc zo skaly na skalu.

- Tých už máme istých, - podotkol sprievodca. Po piatich hodinách cesty povedal:

- Nachádzame sa v najväčšej výške, môžem vám všetko ukázať. No ak máte ešte chuť ďalej nebezpečne liezť, vyvediem vás ešte pätnásť stôp hore nad mraky³⁵. Bolo to čosi mimoriadne zvláštne, a preto sme si trúfli aj na to. Dostali sme sa šťastne až celkom hore, kde vládlo úplné bezvetrie, hoci sa pod nami tiahli malé svetlé obláčiky, dovideli sme, pretože sme mali so sebou aj dobrý ďalekohľad, na vzdialenosť vyše tridsať míľ. Krakov sa nám na túto vzdialenosť javil ako nejaký veľký hrad. Toto Karpatské pohorie, Slovákmi (Wenden) nazývané Tatry (Tartry)³⁶ alebo Snežné pohorie, je oveľa vyššie než švajčiarske, tyrolské alebo štajerské Alpy.³⁷ Z tohto končiara nám ukázal ešte aj iné významné štíty pohoria a susedné vrchy, ako aj jednotlivé hrady a mestá. Sprievodca nám ukázal mnoho hlbokých priepastí so zvláštnymi menami, v ktorých sme videli

³⁴ Kamzičie (bezoárové) guľky. Bezoár je teleso vytvorené v zažívacom trakte prežúvavcov z prehltnutého, nestráviteľného materiálu. Pôvodne sú to vláknité zámotky, ktoré sa pohybom stien žalúdka zaguľatia, usadzujú sa na nich ďalšie látky a vytvárajú na povrchu hladkú, kompaktnú vrstvu. Pomenovanie pochádza z perzštiny a znamená „ochrana pred jedom.“ Verilo sa, že prášok z nich pôsobí pri otravách každého druhu, nevoľnosti, bolesti, epilepsii, aj proti zlým duchom. V strednej Európe boli najdostupnejšie zo žalúdka kamzíka. B. Matoušek spresňuje, že sa nejedná iba o zvyšky potravy, ale aj o zlízané a prehltnuté kamzičie chlpy. Okrem vegetácie (ako potravy) v nich môže byť aj živica extrahovaná z požieraných výhonkov stromov a krov.

³⁵ Podľa R. Kordysa a D. Reychmanovej ide o Malý Kežmarský štít (v najväčšej výške) a Kežmarský štít (ešte 15 stôp hore nad mraky)

³⁶ Ungarische ...1684, s. 86

³⁷ Podľa prekladateľa J. Vlachoviča tento názor prevzal autor z diela D. Frölicha (Vlachovič, 1975, s. 219)

rozľahlé porasty bobuľovín a veľké zelené plesá. Najvyšší štít nazýval Dedom a naň sa vraj nik nedostane.

Sedeli sme v hlúčku, modlili sme sa, spievali, jedli a vypili sme znovu každý koženú fľašu piva a kožený pohár vína. Potom sme ďakovali Bohu, ktorý nám vo svojej láskavosti pomáhal až sem, velebili sme s úžasom jeho neobyčajné dielo a prosili sme ho, aby nám pomohol vrátiť sa šťastne domov. Sprievodca nám ukázal pod mohutnou previsnutou skalou niekoľko na hromadu poznášaných kameňov, pod ktorými boli plechové škatuľky a v nich na pergamene podpísané mená. Bolo nám ľúto, že sme tam neboli takto zvečnení aj my. Na to povedal, že má pergamen a plechovú škatuľku a spýtal sa, čo mu dáme, ak nám to poskytne s perom a atramentom. Ponúkli sme mu zlatku. Napísal teda každý svoje meno, vek, miesto, rok a deň narodenia, potom sme pergamen vložili do škatuľky a nanosili viac kameňov, než ich tam bolo predtým.

- Teraz vám navrhmem tri cesty, po ktorých sa môžeme dostať opäť dolu. – pokračoval sprievodca.

- Prvá je odstrašujúca, pretože by sme sa museli spúšťať po povrazoch nad priepasťou vo výške štyroch mužov. Komu by sa však mala zatočiť hlava, tomu by sme museli zaviazať oči. Ďalšie dve miesta zostupu sú pre okľuku veľmi namáhavé a tiež dosť nebezpečné.

Zvolili sme si prvú cestu.³⁸ Keď sme prišli na miesto zostupu, nikto sa neodvážil pozrieť dolu, tým menej nechať sa spustiť. Simplicissimus ako najmladší a najmenší zo skupiny sa odvážil a zostupoval prvý. Nikto ma však nechcel nasledovať. Tu sa sprievodca nahneval a povedal:

- Ostatné cesty nie sú omnoho lepšie a pohodlnejšie, hanbite sa! Najmenší má odvážnejšie srdce ako vy! -

Zavolať som hore, aby ma znovu vytiahli, že pôjdem ako posledný. Tým som ostatným dodal odvahy a keď som sa vyšplhal hore, poradil som im, kde sú skaly, ktorých sa môžu zachytávať. Potom sa odvážil najväčší a najťažší, ktorého sme spúšťali všetci piati. A takto to pokračovalo. Vždy sme spúšťali najprv ťažšieho, napokon ako piateho sme spustili sprievodcu a ja som sa šplhal a posúval rukami po lane dolu sám. Strávili sme tým dobrú hodinu. Potom sme postupovali odhodlane ďalej. A keď niekto aj spadol a udrel sa, už si to ani nevšimol.

O štvrtej hodine sme prišli do snehového údolia a sprievodca vyhlásil, že tu sa musíme poobzerať po kamzíkoch. Je vraj nemožné, aby tu ani jeden nebol zostal. Asi po

³⁸ Podľa Kordysa a Reychmanovej sa jedná o zostup zo Sedla pod Svišťovkou (Rakuski Przechód) do Doliny Zeleného plesa

polhodinovom hľadaní našli sme jedného, stiahli sme mu rýchlo kožu a sprievodca mu vyrezal zo žalúdka dve kamzičie gule, ktoré odhadoval na jeden ríšsky toliar. Chcel ešte ďalej hľadať, my sme však už odmietli, pretože sa bolo treba brodiť hlboko v snehu. Namiesto toho sme požiadali, aby sa dnes našlo lepšie miesto na prenocovanie, ako bolo to včerajšie. Ale nepotešil nás:

- Včera na kameňoch, dnes na močiaroch, pretože budeme musieť prenocovať pri veľkom, hlbokom, dookola zabahnenom plese. Zajtra si ešte niečo poprezeráme, zo tri hodiny budeme zbierať koreňky a byliny, okolo obeda sa opäť napijeme u jedného baču žinčice, čiže hustého prevareného ovčieho mlieka a hneď zase budeme postupovať ďalej, aby sme sa dostali na noc domov. -

Väčšinou sme putovali po holých skalách. Sprievodca tu a tam vyberal spomedzi kameňov pestré rastlinky, podobajúce sa pľúcniku lekárskeho, rastúcemu v bukových a dubových lesoch, lenže tieto tu boli drobučké, a nepovedal nám, na čo slúžia. Od najvyššieho vrcholu, ktorý sme dosiahli, rátal ešte dobrú hodinu cesty priamo do výšky končiara.

Teraz sme zostupovali k peknému plesu,³⁹ z ktorého nám však zakázal piť. Pleso sa doslova hmýrilo drobnými rybkami,⁴⁰ ktoré sme mohli chytať rukou, nič však na nich nebolo, iba kostra so šupinkami a vnútri boli zelené ako morská voda. Pri plese sme vykopali mnoho enciánov a iných bylín. Pred západom slnka sme došli k veľkému plesu, kde bolo veľa enciánov, rebarbory, angeliky a iných bylín. Ešte za svetla sme stihli nasekať viazanicu prútia, na ktorú sme si políhali, aby sme boli chránení pred vlhkosťou a množstvom odporných červov, vedľa hromady kamenia, kde sme rozložili oheň. Posilnili sme sa zvyšnými zásobami a ďakovali Bohu, že sme sa dostali bezpečne dolu.

Ráno nám sprievodca poukazoval rozličné zvieracie prte. O každej vedel povedať, či po nej chodievali k plesu piť popri pastierskych stádach divé kone, medvede, kamzíky alebo iné zvieratá. Naučil nás zbierať byliny a koreňky, ale pre seba sme si ponechali len rebarboru, encián, angeliku a jelení jazyk, ostatné sme mu všetky odovzdali. Keď sme už mali plno tohto užitočného haraburdia, zatúžili sme opäť po návrate domov. Šli sme cez údolia, lesy a rozličné neschodné miesta, pričom sa sprievodca orientoval podľa knižočky, v ktorej mal vymaľované a popísané všelijaké značky končiarov, priepastí a brál. Na niektorých miestach si aj sám vytyčoval značky.

³⁹ Podľa Kordysa a Reychmanovej ide o prvé (pri pohľade od Zeleného plesa) z Bielych plies

⁴⁰ Drobné rybky. B. Matoušek. ako alternatívu spomína žiabronožku severskú (*Branchinecta paludosa*), teda nie rybu ale kôrovca. No hneď upozorňuje, že táto v Tatrách žije iba na našom území vo Vyšnom Furkotskom plese a žila aj v poľskej časti, v Dwoistom Gasienicowom stawe, kde vyhynula. Ďalej pokračuje, že ak by to bola skutočne žiabronožka, tak by potom mala žiť aj v iných plesoch, čo sa nepotvrdilo, resp. takto mohlo byť v minulosti, resp. spochybňovalo by to výstup *Simplicissima* na Kežmarský štít.

Napoludnie, približne podľa programu, prišli sme k bačovi, ktorému sme tiež priniesli štyri vekne. Chcel nás slušne pohostiť, ale my sme si vzali iba žinčice, ovčieho syra a bryndze. To je solený syr, z ktorého sa zvykne variť aj polievka. Potom sme šli rezko nadol a podvečer sme prišli opäť domov.

Tu pre nás pripravili riadnu hostinu, na ktorú sme pozvali aj miestneho pána farára, spievali sme a ďakovali Bohu, že nám milostivo pomohol zdolať strašné, nanajvýš nebezpečné a ťažko schodné veľhory a najhroznejšie priepasti. Rozprávali sme ostatným o veľkých nebezpečenstvách, ukazovali sme svoje odreniny a modriny, ktoré sme utržili a nevedeli sme dostatočne vynachváliť božie divy veľhôr. Sprievodca nám potom povedal, že vo svojom živote zašiel tak ďaleko nie viac ako štyri razy a že si vraj rozmyslí, či ešte raz vystúpi tak ďaleko a vysoko.

V týchto veľhorách je však stále drsné a chladné počasie. Ba aj uprostred leta tu niekedy sneží. Najvyšší štít a najvyššia skupina vrchov vypína sa pri Kežmarku a oddeľuje od seba Sliezske, Poľsko, Liptov, banské mestá a Spiš. Dovidieť z neho do Sliezska, Poľska, Turecka⁴¹ a iných vzdialených krajín.

3.2 Najstaršie známe výstupy na tatranské štíty

Ivan Bohuš

⁴¹ Do Uhorska obsadeného Turkami (Dolný Spiš, okolie Košíc)

Za prvú známu historicky a písomne doloženú túru na tatranský končiar považujeme výpravu Dávida Frölicha z Kežmarku, ktorú podnikol v júni 1615 spolu s dvoma spoločníkmi. Vystúpili vtedy na nemenovaný „najvyšší štít Karpatského horstva.“ Tolko vyplýva z Frölichovho záznamu v príručke *Medulla geographiae practicae* (1639).⁴² Celý horský itinerár je bez jediného miestneho názvu a chaotické výškové odhady z tých čias neumožňujú presnú rekonštrukciu trasy. Preto sa dlho viedli polemiky o tom, na ktorý tatranský končiar to vtedy kežmarskí študenti vystúpili. Nikto pritom neobjavil hodnovernú správu o skoršom výstupe na štít, nikto nespochybnil Frölichovo časové prvenstvo. Väčšinou sa diskutovalo o dvoch eventualitách – o Lomnickom a Kežmarskom štíte. Len výnimočne aj o ďalších (Slavkovskom, Huncovskom štíte). Názory sa postupne ustálili a v poslednom polstoročí už takmer nikto nezapochyboval, že Frölichova túra smerovala na Kežmarský štít.

Nezodpovedanou otázkou ostáva, prečo Dávid Frölich pri opise cesty nemenoval „svoj štít,“ hoci topografický úvod jeho textu dokazuje, že bol zorientovaný v zemepisnom názvosloví a v Karpatskom horstve rozpoznával (okrem iných) aj názvy dvoch, z hľadiska historického výstupu najdôležitejších elevácií – Lomnického štítu (*der Vatter* alebo *Grossvatter*) a Kežmarského štítu (*Die Mutter*). Zachoval túto anonymitu aj o mnoho rokov neskôr, keď uverejnil opis svojej cesty v *Príručke praktického zemepisu* (1637) a tiež v *Príručke pre cestujúcich* (1643). Považoval túru za dôležitú.

Sprevádzali ho dvaja spolužiaci, ale nezmieňuje sa o žiadnom vodcovi. To sa nezdá byť pravdepodobné, pretože na kežmarskej škole platilo pravidlo, že študenti mohli navštevovať hory len so súhlasom rektora a pod dozorom učiteľa. Medzi kežmarskými pedagógmi boli už v 16. storočí dobrí znalci Tatier, ale sprievodcom mohol byť aj iný dôveryhodný človek. Na druhej strane v tom čase bolo bežné, že účastníci objavných, dobyvateľských prvovýstupov nepokladali za svoju povinnosť uvádzať vo svojich záznamoch z ciest aj mená sprievodcov a nosičov. Prítomnosť štvrtého človeka v skupine naznačuje informácia, že výletníci strieľali z muškety a sledovali ozvenu výstrelov. Podľa ďalšieho školského pravidla študenti nesmeli vlastniť zbraň a ak ju mali, boli povinní pri nástupe do učenia deponovať ju u rektora. Použitá puška mohla patriť iba sprievodcovi.

Prvú informáciu o horskom vodcovi, ktorý sa cieľavedome a zárobkovo venoval sprievodu turistov, zanechal až Daniel Speer vo svojom románe *Uhorský Simplicissimus* (1683). Speer prišiel v máji 1654 študovať na miestne lýceum a v tomto roku, okolo letného slnovratu, s piatimi ďalšími študentmi a jedným sprievodcom, popreliezali za tri dni najvyššie Karpatské pohorie. Dost' podrobný itinerár dovoľuje rekonštrukciu túry, ktorej hlavným cieľom bol výstup na vrchol Kežmarského štítu. Máme aj plastickú charakteristiku nemenovaného sprievodcu, čiže ukazovateľa cesty.

Túru povolil v súlade so školským poriadkom lyceálny rektor a odporúčal zároveň aj spoľahlivého vodcu. Bol to učiteľ v dedine, ktorou viedla cesta kežmarských študentov do hôr. Z dvoch obcí na trase bola jednotriedna škola len v Rakúsoch a na tej pôsobil v tom čase jediný

⁴² Jadro [príručka] praktického zemepisu

učiteľ menom Gärtner. Skutočnosť, že sprevádzal turistov a ukazoval im pozoruhodnosti za poplatok naznačuje, že sa tým zapodieval pravidelne. Kežmarský štít poznal zo štyroch predchádzajúcich výstupov, mal spoľahlivé informácie o troch možných trasách. Trojdňový výlet bol podľa neho najvhodnejší, lebo za ten čas sa dalo aj všeličo vidieť, aj sa poriadne unaviť. Klienti museli sľúbiť vodcovi poslušnosť a disciplinovanosť. Pred odchodom im poskytol podrobné a zodpovedné inštrukcie ohľadom výstroja a proviantu. Nespokojný s obuvou dvoch chlapcov, poskytol im za menší poplatok správnu horskú obuv. Potrebným technickým vybavením zabezpečil všetkých. Špeciálne palice mali z jednej strany pripevnené kamzičie rožky, ktorými sa dalo zachytávať o skalné výčnelky, ale slúžili aj na vyhrabávanie koreňov liečivých bylín. Sprievodca každého vystrojil stúpacími železami, ktoré sa na rozdiel od terajších mačiek upínali na kolená, ba aj na lakte. Dôležité boli laná. Všetky tieto lezecké pomôcky vyrábali domáci majstri podľa vlastných predstáv, lebo v tom čase neboli kontakty s veľhorami sveta. Nevedeli, čo sa používa inde. Sprievodca sa postaral aj o transportné vrecia a kožené vaky na nápoje, ba mal pripravené aj nočné osvetlenie, čiže smolné fakle. Na vhodných vyhliadkových miestach s neskryvanou pýchou požičiaval svoj jednotrubicový veľký ďalekohľad. Vodcov výstroj svedčí o tom, že počítal s pohybom v neschodnom, bezchodníkovom teréne. Poznal spôsob prekonávania ťažkých miest živými rebríkmi i zlanovaním.

Orientoval sa podľa rukopisného sprievodcu, v ktorom boli opísané i načrtnuté cesty na končiare a tiež orientačné znaky, nachádzajúce sa v teréne. Vodca si niektoré miesta pri výstupe sám takýmito znakmi poznačil. Na rozdiel od bežných turistov, ktorých vtedy nazývali obdivovateľmi prírody, Gärtnerovu klientelu tvorili už horolezci. Z proviantu sa účastníci výpravy museli sami postarať o chlieb, víno a pivo. Vodca dodal mäso, čiže šunku a údené kamzičie stehno. Pri zástavkách na salašoch sa konzumovali ovčiarske výrobky výmenou za chleby, ale bol to aj výraz pohostinnosti zo strany pastierov. Okrem finančnej taxy, ktorú turisti zaplatili Gärtnerovi, museli mu pomôcť aj so zberom liečivých rastlín a aromatických koreňov. Ale aj pri hľadaní uhynutých kamzíkov, pretože ich bezoárové gule⁴³ sa výhodne predávali. Noc trávili pod veľkými previsnutými skaliskami, takzvanými ohniskami.

Hodno poznamenať, že už Gärtner poznal (a možno sám vymyslel) evidenciu výstupov na populárne štíty. Obdobu dnešných vrcholových schránok. Pod umelo navrhnutou hrbou skál na vrchole Kežmarského štítu bola uložená plechovica s písomnými svedectvami o dosiahnutí vrcholu pred nimi. Za zlatku mal sprievodca aj pre študentov pripravený pergamen a písacie potreby, aby tu mohli zanechať svoje podpísané záznamy s rodnými dátami, adresami a dátumom výstupu. Zostup viedol sprievodca kratším, no terénne zložitejším smerom.

Podrobnejšie ako opis cesty je spontánne nadšenie mladého autora, jeho osobné dojmy, vrátane odpočinku na salaši. Pastieri dobre poznali vodcu – učiteľa, ktorý vedel dopodrobna informovať svojich klientov o živote a zvykoch pastierskeho ľudu v Tatrách. Napriek nie celkom jasnému itineráriu možno usudzovať, že títo vysokohorskí turisti išli z Kežmarku cez Rakúsy a od kežmarského košiaru v Doline Bielej vody prechádzali cez Veľkú Svišťovku do Huncovskej kotliny

⁴³ Nestrávené zvyšky potravy u niektorých jedincov, ktorým sa pripisovali liečivé a magické účinky

a z nej cez Huncovský na Kežmarský štít. Neuvádza sa síce názov, ale spomína sa ako „predhorie Deda“, t. j. bočný vrchol Lomnického štítu.

Treba skonštatovať, že prvý známy horský vodca, učiteľ Gärtner z Rakús, sa o svojich klientov staral zodpovedne a dobre. Vedel zabezpečiť nocľah a dopravné prostriedky, aj primerané zásoby proviantu. V teréne nespúšťal klientov z očí, staral sa o ich bezpečnosť, poskytoval im nielen najnevyhnutnejšie orientačné informácie, ale tiež podrobný vlastivedný výklad o kraji.

Svojho času sa viedla polemika o tom, či Daniel Speer skutočne osobne vystúpil na tatranský štít, keďže jeho opis v niečom pripomínal ten Frölichov. Na základe podrobného rozboru textu možno odpovedať kladne. Aj keby bol autor použil pri opise výstupu Frölichov text, zmieňuje sa o mnohých ďalších detailoch cesty, ktoré Frölichov text neobsahuje a ktoré sa Speer od nikoho dozvedieť nemohol. Len na základe vlastnej skúsenosti.

Autor (1924-2018) bol historik, muzeológ, publicista

Spracované podľa:

Bohuš, Ivan: Rozprávanie o tatranských horských vodcoch: Prvá zachovaná silueta vodcu. In: Krásky Slovenska, č. 6 (1976), s. 254-255.

Bohuš, Ivan: Rozprávanie o objaviteľoch. a obdivovateľoch Vysokých Tatier 2. O čo sa „opieral“ Dávid Frölich? In: Krásky Slovenska, č. 2 (1986), s. 8-11.

Bohuš, Ivan: Rozprávanie o objaviteľoch. a obdivovateľoch vysokých Tatier 3. Prvý známy výstup na štít. In: Krásky Slovenska, č. 3 (1986), s. 4-9.

Bohuš, Ivan: Tatranské prvenstvá. Prvý horský vodca. In: Tatry, 33, č. 5 (1994), s. 28.

Bohuš, Ivan: Sprievodca Daniela Speera. In: Tatry, 39, č. 1 (2000), s. 30.

Bohuš, Ivan: Tatranské štíty a ľudia. Tatranská Lomnica : IaB, 2012. S. 159.

3.3 Z Jadra praktického zemepisu

David Frölich

Medzi pohoriami na prvom mieste sú Karpaty. Najstrmšie a najvyššie z týchto horských hrebeňov čnejúcich nad mraky, sú v blízkosti mesta Caesareopolis, všeobecne nazývaného Kežmarok, podľa ktorého ich aj volajú Kežmarským pohorím, alebo vzhľadom na to, že sú stále pokryté snehom, aj Snežným pohorím. Slováci ich označujú ako Tatry alebo Tarcál, čo znamená holé, dolámané vrchy... Skalné veže Kežmarského pohoria sú oveľa divšie a strmšie než talianske, švajčiarske a tirolské Alpy. Sú takmer bez ciest a milovníci prírody ich zriedka navštevujú. Rád by som iba mimochodom poznamenal, že som sa chcel v júni 1615 v spoločnosti dvoch spolužiakov oboznámiť s výškou tohto pohoria. Keď som po veľkej námahe vystúpil na temeno prvej skalnej veže, myslel som si, že som dosiahol konečný cieľ, avšak iba vtedy sa vynoril ďalší, ešte vyšší skalný štít. Keď som liezol po obrovských, voľne ležiacich balvanoch - ak pútnik aspoň jedným z nich pohne z miesta a zhodí ho, pripadne skotúľa do doliny, strhne takýto balvan tisíce ďalších s toľkým rachotom, že sa pútnik zľakne, akoby sa celý vrch váľal a chcel ho pod sebou pochovať - vynoril sa ďalší, ešte mohutnejší končiar. Tak som bol nútený v najväčšom nebezpečenstve života preliezť niekoľko menších vrcholcov, z ktorých každý bol vyšší než predošlý, ako aj taký istý počet

svahov nad priepasťami, kým som neprenikol po najvyšší štít. Keď som pozrel z tých strmých vrchov dolu do dolín na ich upätie, zarastené ohromnými lesmi, mohol som zbadat iba akúsi tmavú či belasú hĺbku, podobajúcu sa hĺbke vzduchu, ktorú voláme jasným blankytom neba. A zdalo sa mi, že by som nepadol na zem, ale rovno do neba, ak by som sa z tohto vrchu zrútil. Lebo pre ohromnú strminu vyzeralo všetko akosi rozriedené a matné. Keď som vystúpil na vyšší vrch, takmer som uviazol vo veľmi hustej hmle. Keď som ju však za pár hodín prekonal a keď som už bol neďaleko temena vrchu, pozrel som pri odдыхu na miesta, kde ma predtým obklopovala hmla a videl som pohybujúce sa stlačené biele mraky. Nad nimi sa mi otvoril nerušený výhľad na niekoľko míľ až za hranice Spiša. Videl som aj iné vyššie sa vznášajúce a ďalšie, nižšie letiace mraky, ba niektoré sa vznášali nad povrchom zeme. Z toho mi vyplynuli tri pozorovania: 1. že som vtedy prekročil začiatok stredného pásma vzduchu, 2. že vzdialenosť oblakov od zeme nie je rovnako vysoká, ale podľa výparov je raz vyššia, inokedy nižšia, 3. že najmenšia vzdialenosť mrakov od zemského povrchu je oveľa menšia, než si to niektorí fyzici myslia, totiž nie 72 nemeckých míľ, ale iba pol nemeckej míle.

Keď som vystúpil na temeno štítu, bol tam taký riedky a nehybný vzduch, že sa ani len vlások nepohol, hoci som dolu vo vrchoch cítil silný vietor. Z toho som mohol usúdiť, že končiare tohto karpatského pohoria sa vypínajú od úpätia do výšky jednej nemeckej míle a siahajú až do najvyššieho vzdušného pásma, do ktorého už vetry nedosahujú. Vystrelil som z ručnice a spočiatku nebolo počuť väčší zvuk, ako keď sa zlomí nejaká trieska alebo palica. Po nejakom čase však rachot veľmi zosilnel a zaplnil dolnú časť pohoria, kotliny a lesy. Keď som pri zostupe po niekoľkoročnom snehu v údolnej kotline znova vystrelil z ručnice, nastal väčší a silnejší praskot ako pri výstrele z dela. Zľakol som sa, že sa celý vrch roztrasie a že ma zasype. Ten rachot trval polovicu štvrt'hodiny, až zaľahol aj do najvzdialenejších preliačín, odkiaľ sa potom ozvala niekoľkonásobná ozvena. V týchto vysokých horách sneží alebo padá ľadovec aj uprostred leta vždy, keď nad susednou rovinou prší, ako som sa mohol o tom aj vtedy presvedčiť. Svahy Karpát sú zalesnené, schodné a majú mnohé mená.

Autor (1595-1648) bol matematik, geograf, historik, astronóm, fyzik, cestovateľ, pedagóg. Vyučoval súkromne.

Zdroj textu:

Baráthová, Nora: David Frölich. Kežmarok : Jadro, 1996. S. 68.

Literatúra:

Argalács, Mikuláš: Naozaj bol Frölich na Kežmarskom štíte? In: Tatranský dvojtyždenník. – Roč. XX, č. 16-17 (2012), s. 12. -

Kordys, Roman: Czy Frölich był na Łomnicy? In: Taternik, 14, 1930, nr. 4, s. 93-104. – Zaoberá sa aj tatranskou cestu Simplicissima

IV. LIPTOVSKÉ INTERMEZZO

4.1 Ako sa Simplicissimus zabával v spoločnosti liptovských zemanov

[Uhorsko] bolo pred vekmi veľké, dnes iba malé kráľovstvo, a predsa sa i dnes delí na päť častí. A to: Chorváti, Dolné Uhorsko, Slováci alebo Vendi (Schlovacké oder Wenden),⁴⁴ Spiš a Horné Uhorsko.⁴⁵ Táto krajina skrýva pod zemou drahokamy, zlato, striebro, meď, železo a všelijaké iné rudy. [...] ⁴⁶ V Dolnom Uhorsku leží sedem banských miest: Kremnica ako ich hlava, bohatá na zlato, Štiavnica bohatá na striebro, Zvolen, Banská Bystrica bohaté na meď. Krupina, Nová Baňa a Pukanec sú na rudy veľmi chudobné. Pretože spomínané banské mestá sú väčšinou nemecké a slovenské čiže vendské (Deutsch und Sclovakisch oder Windisch)⁴⁷ a patria skôr do Dolného než do Horného Uhorska, keďže Liptov, to jest Zliptáci i so Spišom, ktorý je nemecký a Slovácki (Windisch)⁴⁸ premiešaný, leží v Hornom Uhorsku a má mnoho nemeckých mravov a zvykov, vynechávam aj tieto miesta, no zmienim sa trochu iba o Zliptákoch, ktorí žijú na území od banských miest po Kežmarok, v drsných a veľkých karpatských horách. [...] ⁴⁹

Keď som sa vrátil [z Tatier] do Kežmarku, rozhodol som sa na Jakuba presťahovať do Levoče, no nemohol som tak urobiť hneď, lebo som požičal istému slovenskému študentovi (Sclovakischen Studenten)⁵⁰ peniaze a ten odišiel domov, do Sv. Mikuláša. Po nejakom čase som sa dozvedel, že sa pobral za hory a už sa vraj nevráti. Vypožičal som si preto uhorský oblek, vycestoval pred jeseňou a priniesol som si peniaze od jeho rodičov. [...] ⁵¹

Toto slovo Zlipták znamená po nemecky böser Vogel a takými sú títo Slováci (Slovaeken oder Wenden)⁵² nielen podľa mena, ale aj v skutočnosti, pretože sú to strašní zbojníci. Ich vlasť - Karpatské pohorie - v ktorom bývajú, neposkytuje im nadostač živobytia, preto sa pridávajú výšin, kde sú schodné cesty. Tie udržujú v letnom období v poriadku a čo si takto v lete nahonobia alebo nazbývajú, to zasa v zime so svojimi strovia. Okrádať ľudí alebo ich za peniaze sprevádzať cez toto pohorie, to je ich najhlavnejšie zamestnanie. Keď sú doma, nedovolia, aby ich niekto takto posudzoval či o nich takto rozprával. Veľmi by sa nahnevali a vyvolali by spor, keby ich niekto nazval ich pravým menom Zliptáci; želajú si, aby ich nazývali Liptákmi.

⁴⁴ Ungarische ...1684, s. 92

⁴⁵ Súčasnú Slovensko, ako súčasť Uhorska, bolo rozdelené bez ohľadu na etnické pomery na dve časti – západnú (Dolné Uhorsko) a východnú (Horné Uhorsko). K obom častiam patrili aj priľahlé územia dnešného Maďarska, pokiaľ neboli obsadené Turkami. Centrom Dolného Uhorska bola Bratislava, Horného Košice. (Vlachovič, 1975, s. 224).

⁴⁶ Vlachovič, 1975, s. 79

⁴⁷ Ungarische ...1684, s. 96

⁴⁸ Ungarische ...1684, s. 96

⁴⁹ Vlachovič, 1975, s. 82

⁵⁰ Ungarische ...1684, s. 90

⁵¹ Vlachovič, 1975, s. 78

⁵² Ungarische ...1684, s. 97

Títo Zliptáci pomenovali svoje mestečká, osady a dediny podľa mien všakovakých svätých, ale svätých v nich, pravda, býva málo. Ľudia sú tu pekní, urastení a statní, ženy sú zvlášť krásne - biele a nežné. Príčina je v tom, že do ich „svätých“ miest, osád a dedín pre vysoké hory, v lone ktorých ležia, len málo svieti milé slniečko. Na niektorých miestach len dva alebo tri mesiace v roku a potom je koniec a preto ovocie nedozrieva a je kyslé. Svoj biedny ovsík na chlieb musia si sami motykami veľmi namáhavo dorábať na týchto vrchoch, pretože sa tam nedá priviezt' nijaký ťažný dobytok.

Jednako sú tu ľudia hrdí, ako vyplýva z nasledovného: Keď som prišiel do blízkosti mestečka Svätého Mikuláša a spýtal som sa po „zliptácky“: „Kde je otec?“ odpovedalo dieťa, ktorého som sa spytoval: „Prečo nie pán otec?“ Vzal som teda výčitku dieťaťa na vedomie a opýtal som sa znovu: „A kde je pán otec?“ Chlapec povedal, že otec odišiel do mesta a niesol metly na trh. Nebolo mi to smiešne, lebo som si myslel, že si ma prešibanec iba doberá, a o niekoľko domov ďalej spýtal som sa znovu malého dievčatka (keďže som mal na oboch miestach odovzdať listy): „Kde ti je matka?“ Toto roztomilé dievčatko odpovedalo takisto: „Pane, prečo nie pani matka?“ Pomyslel som si: Vy pankharti, potulujete sa tu ako deti žobrákov a vaši bratia v Kežmarku, od ktorých prinášam listy, sú iba mendíci, biedni žobraví študenti, prečo teda musím vašich rodičov titulovať pánmi a paniami? Predsa som však zopakoval: „Kde ti je teda pekná pani matka?“ Dievčatko odvetilo, že pani matka nosí hnoj na kopec, aby pohnojila oráčinu. Keďže som nezastihol ani pani matku, ani pána otca, tak som si listy ponechal s tým, že na druhý deň, v nedeľu večer, určite zastihnem pána otca a pani matku doma, ako mi to predpisuje povinnosť. Jednako len by som sa rád poďíval na tú „vznešenosť“, ktorá si vyžaduje takú veľkú úctu. Preto som veľmi túžil vidieť ich.

A tak teda, keď som chcel dostať späť štyri zlaté, ktoré som požičal v Kežmarku študentovi zo Svätého Mikuláša, musel som na svoje veľké potešenie precestovať dvadsať míľ. Vrátil som sa a prišiel dve hodiny pred západom slnka do dediny. Našiel som pána metliara a pani hnojárku doma. Prijali ma však tak zdvorilo, v opravdivých šľachtických šatách, že by som tomu nikdy nebol uveril. Listy, ktoré som im priniesol a odkaz ich detí, že dobre študujú, nadmieru ich potešili a prejavovali mi veľkú úctu, najmä keď zistili, že som cudzinec, a jednako som sa s nimi vedel zhovárať po slovensky pomocou poľštiny (Polnischen sprach auf Wendisch).⁵³ Spytovali sa ma, ako to vyzerá v mojej vlasti, ktorú som im opísal a usiloval som sa ju chváliť pred ich drsnou krajinou. Čoskoro som však spozoroval, že ich to mrzí a začali nad mojou vlasťou vysoko

⁵³ Ungarische ...1684, s. 99

vyzdvihovať veľkoleposť svojich hôr a veľké nebezpečenstvá, ktoré musia prekonávať. Pomyslel som si:

- Keď pokladáte veľkú námahu, nebezpečenstvo, zlú stravu, nepohodlie a drsné ovzdušie, ktoré v banských mestách a v tomto kraji vládne, za svoju najväčšiu slávu, tak vám nebudem protirečiť; len sa toho stále držte. Nedal by som jedinú dedinu svojej vlasti za celý váš kraj. -

Začalo sa prestierať na stôl: priniesli šalát a údené kamzičie stehno, potom hovädzINU varenú so zelenými kyslými jablkami, čo mi nechutilo najhoršie, po nej plnú misu veľkých pečených vtákov, ktoré boli tiež veľmi chutné, ďalej dobrý koláč a nový kozí syr, pokrúpaný na kusy ako dlaň široké, ako prst hrubé a na rošte vyprážené. Aj na tom som si celkom pochutil.

Hneď nato padla otázka, či aj v mojej vlasti sa takto majú. Povedal som, že nie. Vzápätí vyhlásili, že to musí byť zlá krajina, oni by tam vraj nechceli žiť. Keď sme sa lepšie zoznámili, spýtal som sa, akých vtákov sme to jedli, ale nemohol som nič vyzvedieť. Či to boli vari nejakí im podobní vtáci a preto sa hanbili, nedozvedel som sa, zjedli sme ich však a ani som si tým viac hlavu nelámam. Keďže jedli so mnou, muselo to byť u nich zvyčajné jedlo. Medzitým sa ma ktosi spýtal, či mi to vari nechutilo.

- Bolo to celkom dobré, - odpovedal som, pomyslel som si však, že práve teraz mám príležitosť trochu týchto namyslených pánov vtákov pošklbať, vysmiať sa z ich pekného mena, vypátrať od nich jeho pôvod alebo si vybrať nejakú známu furtácku historku a tú im čo najjednoduchšie vyrozprávať. Začal som preto vykladať o Sliezske a najmä o Jablunkove, že tam šarapatí mnoho zbojníckych lotrov. Na to mi odvetili, že vraj nikde inde nemožno nájsť väčších galganov než práve v tomto kraji, že už polovicu tejto obce pod horami ozbíjali, akoby im pomáhal sám diabol.

Po nejakej chvíli začal som rozprávať o svojom šľachtickom stave a pôvode, a hneď sa aj oni poponáhľali a takisto mi vyložili svoj vysoko vznešený pôvod, ktorý, ako som zistil, vzišiel rovnako ako ten môj, z biednych žobráckych ľudí. Boli však pritom zdvorilí a vedeli, čo sa patrí, mali vybrané spôsoby, lebo za mladi chodili na Spiš - ako chudobní žobraví študenti (v čom neklamali) - do školy.

Napokon by som sa bol rád dozvedel dačo o ich zliptáckom mene. Čoskoro spozorovali, kam mierim, tvrdili však, že to nevedia, no je vraj známe, ako každý kraj má nejakú prezývku, tak aj oni dostali práve túto. Spytoval som sa, či nevedia, od koho a pre akú príčinu pochádza táto prezývka. Povedali, že nie.

- Keby vám to nebolo proti vôli a keby ste sa neurazili, - pokračoval som, - rozpovedal by som vám o tom jednu historku. No keby som vedel, že sa preto na mňa nahneváte, radšej budem mlčať. - Sľúbili, že neprejavia nijakú nevôľu. Začal som:

- Je predsa podozrivé a neslušné, keď niekoho nazývajú zlým vtákom. Ako ma istý Slovák (einem Wenden)⁵⁴ informoval, dal vám ho vraj istý veľmož pre tieto príčiny: Keď viedol svoje vojsko cez Liptov, spôsobili mu obyvatelia v značnej miere hanbu, lebo tu i tam zabili udatných vojakov. Potom ich už vraj nenazýval Liptákmi, ale Zliptákmi. Po nejakom čase sa obyvatelia tohto kraja začali hanbiť za svoju prezývku a dohodli sa, že zájdu k veľmožovi s prosbou, aby im milostivo odobral to „Z“, aby sa mohli opäť nazývať Liptákmi. Zariadili to takýmto spôsobom: Poslali k tomu vysokému veľmožovi troch zemanov z kraja s veľkým košom plným vajec na fašiangové koláče, lebo ich pôda na obdarovanie veľmoža nič iného poskytnúť nemohla. Títo traja zemanovia museli dar odovzdať vo svojom všednom oblečení metliarov a hnojárov, aby ich pokladali za chudobných, ponížených a ubiedených ľudí. Vajcia mali odovzdať veľmožovi do vlastných rúk ako zvláštny dar spolu so žiadosťou. Prvý mal niesť kôš na pleci a po vstupe do veľmožovej komnaty povedať:

- Boh vás pozdrav, pán veľmož. – Druhý mal vstúpiť hneď za ním a povedať:

- Aj s vašou manželkou. - Tretí ich mal tiež hneď nasledovať a doložiť:

- Spolu s vašimi deťmi. – To sa vo fašiangovom týždni skutočne malo stať. Ale keď ich napokon po dlhom odbíjaní - lebo ich považovali za fašiangové maškary - pustili pred veľmoža, išiel „vajconosič“ (ako sa boli dohodovorili) vpredu, ale druhý, čo mu stúpil na päty, sa zrazu sa potkol a zhodil tomu pred sebou kôš s vajcami z pleca skôr, než ten mohol vysloviť dohodnuté želanie - Boh vás pozdrav, pán veľmož. - Namiesto pozdravu sa obzrel na svojho kamaráta a okríkol ho:

- Aby ťa tisíc hromov pobilo! - Druhý sa však vo svojom pozdrave nenechal pomýliť, urobil poklonu a predniesol:

- Aj s vašou manželkou. – Tretí bol z toho taký vyjavený, že ho nenapadlo nič lepšie, len dodať naučené:

- Spolu s vašimi deťmi. – Bieda bola završená. Ležal tu teraz dar a zemanovia Zliptáci stáli nad ním bezradne aj so svojím dobrým úmyslom. Pánov vyslancov po prečítaní ich prosby hneď uväznili až do ďalšieho rozhodnutia. Neskôr poklonu pokarhali palicovaním, ich žiadosť úplne zamietli a v odpovedi dodali:

⁵⁴ Ungarische ...1684, s. 101

- Ak máte takto pozdravovať veľmoža s jeho manželkou a s najmilším mladým panstvom, vy zlí, ničomní vtáci, nemá a nemôže sa z vášho mena nič odtŕhať. To „Z“ nech navždy ostane menu vášmu i menám vašich detí. -

Keď som skončil, moji hostitelia vyhlásili, že by som mal túto historku vyrozprávať v najbližšej dedine, že by som si vraj mohol vyslúžiť pekné sprepitné.

- Páni, toho by som sa radšej vzdal,“ poznamenal som. Na to dodali, že by mi to veru tiež tak poradili. Potom sme si znovu dokola vypili. Keďže mi ovsený chlieb veľmi ťažko šiel dolu hrdlom pre plevy ktorými oplýval, ešte raz som ich poriadne spláchol vínom a skonštatoval:

- Kone sa raz budú pred Bohom na vás sťažovať, že ste ich okradli o toľko ovsa a čo patrilo im, zjedli ste vy. - Odpoveďou ma poriadne usadili, keď vyhlásili, že by som mohol byť ich opravdivým krajanom a ozajstným Zliptákom. Na tom sme sa vospolok zasmiali a vznikla naozaj dôverná nálada, priviedli hudcov, ba zavolali i najstaršiu dcéru pani hnojárky, aby so mnou tancovala. Bola ako krásny vznešený obrázok, mala asi sedemnásť rokov, správala sa zdvorilo a mala znalosti aj z latinčiny, takže som veľmi obdivoval týchto sedliakov, ktorí sa však nazývali zemanmi, lebo sú nadovšetko zdvorilí, v náboženstve hlboko vzdelaní a voči cudzincom (najmä voči študentom) pohostinní. Prešiel som potom celým Liptovom, a nikde som neminul ani jediný grajciar. Panne dcére pani hnojárky som tam mimoriadne dvoril, až som aj prisľúbil, že sa do Michala vrátim a vezmem si ju za manželku. Ale zišlo z očí, zišlo z mysle, ako vraví ľudové príslovie. Nikdy viac som tam už nevročil, no len čo som sa vrátil do Kežmarku, rozlúčil som sa a odišiel do Levoče, navštevovať školu tam. [...]⁵⁵

4. 2 O živote v liptovských kúriách v 17. - 18. storočí

Miroslav Nemec

Autor (xxxx) je historik v Slovenskom múzeu ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši

Literatúra:

Churý, Slavko: Kúrie a bývanie drobných zemanov v Liptove vo svetle archívneho materiálu z konca 17. a v 18. storočí. In: Slovenský národopis . - Roč. 37, č. 3 (1989), s. 399-404

Kahoun, Karol: Staré umenie Liptova: In: Tvorba T . - Roč. 4 (13), č. 9 (1994), [Príl.] Bibliofilská príloha Tvorby T 9/94 . - Č. 9 (1994), s. 1-16. - kostoly – kaštiele – kúrie - Liptov (Slovensko : región)

Janura, Tomáš: Vidiecke šľachtické sídla v Liptovskej stolici. - Liptovský Mikuláš : Liptovská galéria Petra Michala Bohúňa Bratislava : Historický ústav SAV , 2008. 127 s. - šľachtické sídla – kaštiele – kúrie - Liptov (Slovensko : región) - obrazové publikácie

Beňko, Ján: Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta. In: Najstaršie rody na Slovensku . - Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994 . - S. 81-87 . - šľachta - šľachtické rody

⁵⁵ Vlachovič, 1975, s. 78, 82-87.

V. O KROK ĎALEJ DO LEVOČE

5.1 Ako prišiel Simplificissimus do Levoče a čo sa tu s ním odohralo

Tu sa patrí Spiš opísať trochu podrobnejšie. Je to pekné grófstvo, sedem míľ dlhé a päť široké. Je v ňom trinásť mestečiek, ktoré dal Poľsku do zálohu istý cisár, zároveň i uhorský kráľ, za nejakých osemdesiat alebo dvesto tisíc uhorských zlatých. Ešte aj dnes sú takto zálohované u poľskej koruny.⁵⁶ Doteraz ich mal - spolu s Ľubovnianskym hradom a jeho dedinami - pod správou či velením krakovský vojvoda, ktorý v Podolínci, hradbami obohnanom mestečku, ležiacom smerom na Poľsko, v ktorého okolí sa nachádza veľa zdravých prameňov, vystaval kláštor a usadil tu jezuitov a školských bratov piaristov. Tu mali možnosť študovať chudobní žiaci buď úplne zdarma alebo len s nízkym nepatrným príspevom. Ostatné spišské mestečká sa pridali k evanjelickému vierovyznaniu a hovoria v nich meissenským nárečím. Richtári týchto trinástich miest sa každoročne schádzajú a volia si grófa. Mal by to byť človek mierumilovný a hospodárny. Volia ho na rok, ale keď sa osvedčil, ponechajú ho vo funkcii i druhý rok, len ho musia znovu potvrdiť. Po dvoch rokoch už musí prísť niekto iný. Za mojich čias nastúpil na post grófa akýsi obuvník a táto voľba ostala v platnosti aj u mešťanov trinástich spišských miest. [...] ⁵⁷

Levoča, hlavné mesto Spiša, je slobodné mesto, takisto ako Kežmarok, po ktorom je to najväčšie dedičné a sídelné mesto grófa Thökölyho. Ani jedno z nich nepatrí k spomínaným zálohovaným mestám. Toto pekné grófstvo je husto osídlené, podnebie má zdravé a pôda je úrodná. Rozhraničujúce pohorie nie je zvlášť vysoké a tvorí hranicu medzi Liptovom, Poľskom a Horným Uhorskom. Sú tu výborné latinské školy a srdečné, priateľské a dobročinné obyvateľstvo. Víňnej réve sa tu síce nedarí, ale majú dobré pivo, ktoré uskladňujú aj na niekoľko rokov. Víno dovážajú z Horného Uhorska, ktoré im je najbližšie.⁵⁸ V Spišskom Podhradí, v jednom z trinástich miest,⁵⁹ je aj kapitula a vysoký hrad na skalnatom brale, nazývaný Spišským domom. Tento hrad však nepatrí k trinástim mestám, ale v kaštieli pod ním sídli gróf Csáky. V jednej z priepastí hradnej skaly pramení voda, ktorá v lete zamrzá a v zime tečie.⁶⁰ Z kapitulského vrchu zasa

⁵⁶ Žigmund Luxemburský sa roku 1412 dohodol na pôžičke s Ladislavom Jagelovským II. a ručil spišskými mestami. Podmienky zmluvy však boli také, že po čase si Poľsko mohlo dovoliť neprijať požičané peniaze a odmietlo mestá vrátiť. V poľskom zálohu sa ocitlo 13 spišských miest z Provincie 24 spišských miest: Poprad, Lubica, Matejovce, Spišská Sobotka, Veľká, Stráže, Ruskinovce, Spišská Belá, Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie, Spišské Vlchy, Tvarožná a Vrbov. Okrem týchto miest sa súčasťou zálohu stali aj Ľubovniansky hrad a mestá Stará Ľubovňa, Hniezdne, Podolínce. Až Mária Terézia roku 1772 v tom urobila poriadok.

⁵⁷ Vlachovič, 1975, s. 78

⁵⁸ Slobodné kráľovské mesto Levoča patrilo medzi najväčších vlastníkov viníc v tokajskej oblasti. Levočskí mešťania mali v držbe vinice v terajšom Maďarsku, na kúpu ktorých boli vydané vecné listiny. Tokajské víno sa dostávalo cez severné hranice Uhorska najmä do Poľska na trhy do Krakova, Vroclavu a Krosna

⁵⁹ zálohovaných Poľsku

⁶⁰ Je to jedna z prvých zmienok (chronologicky štvrtá) o ľadovej jaskyni v Dreveníku. In: <http://www.saske.sk/cave/sss/w/sprav/991/wiss.htm>

vyteká voda meniac sa na kameň, z ktorého sa stavajú domy. Odtiaľ pochádza porekadlo, že domy v Spišskom Podhradí sú vystavané z vody. Kamene, ktoré v tomto kraji vykopávajú zo zeme, dajú sa bez pálenia používať ako vápno. Na Spiši by sa dobre darilo banskému podnikaniu, keby sa na to niekto podujal. Pri Spišskej Novej Vsi napríklad nachádza sa mnoho železnej rudy a z istého kopca tu vykopávajú hlinu, ktorá sa používa v lekárstve. Hoci o Spiši a Veľkom Karpatskom pohorí by sa dala napísať celá samostatná kniha, zaznamenal som aspoň toto málo z vlastnej skúsenosti. Ani v nasledujúcom texte nebudem odpisovať zo žiadneho autora, ale opíšem všetko podstatné, pokiaľ to bude pozoruhodné, z vlastnej skúsenosti, pretože som sa tam zdržiaval dosť dlhý čas, čo ďalej osobitne popíšem. [...] ⁶¹

Len čo som dorazil do Levoče, ohlásil som svoj príchod u vtedajšieho pána rektora. Žiakov Sedmohradčanov, Slovákov (Wenden), ⁶² chudobných Slezanov, zväčša hudobníkov, ktorých mali vo veľkej úcte, ako aj domácich chlapcov, bol značný počet. Pán rektor, ktorého manželka pochádzala zo Sliezska, poslal ma k pánu kantorovi. ⁶³ Keď sa ma opýtal, aký mám hlas, a ja som odpovedal, že bas, zvolal tento drsný chlapík:

- Ty leňoch! Budeš ty dobre spievať aj alt! - Odvtedy som veru musel s kamarátom vždy spievať alt a celkom slušne som sa v tom vycvičil. Bol to, pravda, ojedinelý prechod z basu na alt.

Najprv som mal dosť slušný príjem z kondícií, ktoré som dával u istého drevorubača, to však netrvalo dlho. Potom som dostal na súkromné vyučovanie dve veľké, urastené panny, z ktorých jedna sa o štvrt' roka vydala. Po krátkom čase ma odporúčal môj rektor pánu doktorovi teológie za preceptora ⁶⁴ k jeho deťom. U neho, ako u mestského farára, som sa mal znamenite. Netrvalo to však dlho, lebo poslal svoje deti do Vroclavu a aj sám sa tam odsťahoval. Musel som preto vo zvýšenej miere sporiť, svoje úlohy odpisovať z cudzích vypožičaných kníh, z času na čas chodievať na polievočku k istej slúžtičke kvôli bielizni a takto neveľmi príjemne a veľmi namáhavo sa pretĺkať. Aby som si kúsok prilepšil, stal som sa „quotidianus pulsans“, každodenným zástupcom kostolníka pri zvonení, za čo som dostával štvrťročne jeden uhorský zlatý, čo bolo tridsaťtri polturákov, to jest päťdesiatjeden grajciarov.

Spomenutý drsný chlapík, pán kantor, dopustil sa raz verejne hrubej výtržnosti. Keď ako obyčajne, zvolili nového richtára, orátor, poctivým remeslom mäsiar, odpovedal na

⁶¹ Vlachovič, 1975, s. 78-79.

⁶² Ungarische ...1684, s. 103

⁶³ Johann Liptak kantora identifikoval ako Johannes Frigilla. In: Die Karpathen, Alpinismus, Wintersport, 1942, z. 1, 2-5. Ale pravdepodobnejší je Christophorus Werner (1642-1655), ktorý zomrel roku 1655. V tom roku už začiatkom februára Speer z Levoče odišiel. Mohol sa však s ním v jeseni 1654 stretnúť. Pozri: Petőczová, Janka: Evanjelické kantoráty a. v. na Spiši a ich význam pre rozvoj renesančnej a barokovej hudby. In: Musicologica Slovaca, 5 (31), č. 1 (2014), s. 46 a 51.

⁶⁴ Domáceho učiteľa (lat.)

richtárov prejav tak, ako to mal vo zvyku, čiže jednostaj používal spojenie „že áno“. Kantor to nevydržal, postavil sa pred neho, nakoniec zakričal:

- Žeáno, vôl je tučný, žeáno, vôl je chudý, - a odišiel domov. Za to ho však náležite pokarhali.

Žil tu tiež istý kat, ktorý sa vyslobodil z povinnosti vykonávať katovskú službu. Bol to jemný, učený muž, ktorý urobil pre študentov mnoho dobrého a cudzincom často rozprával, ako sa dostal k svojmu remeslu. Keď som sa ja s ním zoznámil a bol som u neho hosťom, rozpovedal mi nasledovný príbeh:

Otec mu bol vraj taktiež katom, avšak jeho – ako svojho jediného syna – posielal usilovne do školy. Raz že ušiel svojmu otcovi a zdržiaval sa na rozličných miestach ako žobravý študent, pričom veľa vytrpel, no usilovne študoval. Po niekoľkých rokoch, keď sa stal vážnym človekom, vyobliekaný vrátil sa na Spiš a zasnúbil s dcérou pána farára z Kežmarku. Ale najprv chcel ísť na univerzitu a potom sa mienil celkom iste vrátiť, aby sa s ňou zosobášil. Na to však potreboval peniaze, nuž išiel domov, dal sa svojmu otcovi spoznať a povedal, ako ďaleko to s božou pomocou dotiahol na svojich štúdiách a že by teraz chcel ísť na univerzitu a štúdiá ukončiť. Žiadal ho preto, aby mu dajakými peniazmi vypomohol, pričom mu nemohol zatajiť, že sa zasnúbil s dcérou pána farára v Kežmarku a že sa s ňou chce o dva roky oženiť. Keďže bolo známe, že za mladi od otca utiekol a otec dávno na neho zabudol, nikomu vraj ani na um nepríde, že by jeho syn ešte žil, pričom sa ani on sám nikdy nikomu nezdôveril, kto boli jeho rodičia. No a pretože bol jeho jediným synom a dostal sa vo svojich štúdiách tak ďaleko, chcel by vraj v nich pokračovať a mohol by jeho rodu opäť prinavrátiť česť. A keby vraj mal z božej vôle aj umrieť, nikdy viac by od neho nič nežiadal, len nech mu v tomto jedinom prípade poskytne nejakú sumu na ďalšie štúdiá. Jeho otec-kat si ho zavolať do izby, zatvoril ju na závoru, vzal popravný meč, predstúpil pred neho a povedal:

- Ty ničomné, mizerné chlapčisko, ty sa budeš za mňa, vlastného otca, hanbiť?! Rýchlo sa rozhodni stať katom, lebo ti týmto mečom zotnem hlavu. - Hoci sa syn správal k otcovi čo najzdvorilejšie, len sa ho všemožne usiloval presvedčiť, že pri svojom vystupovaní nikdy sa za neho nehanbil, ani ho nechcel priviesť do akéhokoľvek nebezpečenstva a poníženia, nič to nepomohlo. Čím väčší syn aj s plačom prosil, tým zlostnejší bol otec a bezpodmienečne žiadal od syna, aby sa stal katom. Ten musel napokon otcovi odprisahať, že s tým súhlasí. Syn si myslel, že v najbližších dňoch znovu zdupká, ale otec mu dal na druhý deň do ruky povraz a bič a šiel s ním na trhovisko, kde chytal psov, zabíjal ich a musel sa cvičiť v stínaní. Potom ho otec slušne poobliekal a dával mu dostatok peňazí. Raz za dobrej sanice vzal syn peknú torbu, čisto sa obliekol, nabral si zlaté prstene a peniaze a dovezol sa do Kežmarku pred dvere pána

farára. Poprosil, aby mu dovolili vziať snúbenicu na sánkovačku, k čomu otec privolil. Natiahol jej prstene, ukazoval mnoho peňazí a predstieral, ako aj predtým, že je dieťaťom vznešených ľudí, čomu nasvedčovala aj všetka štedrosť a hojnosť. Keď vyšli za mesto, prehovoril dievča, aby sa s ním dalo v najbližšej dedine zosobášiť. Dobrá panna by tiež nebola rada svojho milého opustila, preto hneď súhlasila, že bude žiť podľa jeho vôle a dá sa s ním na najbližšom mieste, ktoré on bude pokladať za vhodné, zosobášiť. Potom ju priviedol do domu svojho otca-kata, dievča bolo spočiatku istý čas skormútené, aj svojim rodičom spôsobilo veľký zármutok, nakoniec však tomu už nikto nevenoval pozornosť. Tento kat, ako som spomenul, sa za mojich čias už tiež vyslobodil a na základe cisárskej milosti a privilégia mu bola vrátená časť. Mal jedinú dcérku, ktorú by rád zavesil dajakému študentovi na krk, no ako sa to ďalej vyvíjalo, neviem.

Levoča, hlavné mesto Spiša, je dosť veľká a preslávená jarmokmi. V septembri sem dovážajú veľa hrozna a prichádza tu aj zo šesťdesiat, ba i sto hornouhorských šafránikov. Obyvatelia sú Nemci a Slováci (Deutch und Windisch).⁶⁵ Takmer každý dom má studňu, no s nezdravou vodou, ktorá spôsobuje hrvoľ.⁶⁶ Magistrát musí chodiť na radnicu i do kostola v nemeckých plášťoch, topánkach a klobúkoch na znamenie používania nemeckého práva. Na okolí je mnoho slovenských dedín (Wendische Dórrfer),⁶⁷ z ktorých prinášajú na trh rozličné veci. Na jarmoky sem prichádza aj mnoho Grékov z Turecka s krásnym, dobrým tureckým tovarom. Mesto má iba jeden malý potôčik, ktorý poháňa horko-ťažko jeden mlyn. V lete sa susedia posmievajú Levočanom kvôli mlynskej vode a radia, aby husi nechávali doma, lebo im potok vypijú. Nemecká omša sa tu slúži v katolíckom kňazskom rúchu a tak ako aj v banských mestách i v celom Uhorsku spevom, pričom na oltári horia dve voskovice. Keď nejaká pani vstane po pôrode, musí sa skôr, než vstúpi medzi ostatných ľudí do kostola, dať požehnať od duchovného pod vchodom. Odtiaľto do Kežmarku sú dve míle. Karpatské pohorie vidieť z ulíc a najmä z oblokov domov. Mesto nemá nijaké predmestia, ale dokola utešené záhrady. V kostole je vyvesené veľké kolenné jablko a zub, veľký ako chlapská päšť; tvrdí sa, že to majú byť kosti obra. Je známe, že toto mesto stavali vyhnanci, lebo pri práci držali zo strachu na najvyššom bode stráž, ktorú v tomto čase nazývali „Leutschau“, pretože sa dá stadiaľ pohodlne striehnuť na ľudí a dávať pozor na prichádzajúceho nepriateľa. Toto meno potom mestu zostalo. Sú tam dobrosrdeční, priateľskí ľudia a dobrá škola pre chudobných študentov.

⁶⁵ Ungarische ...1684, s. 107

⁶⁶ Zväčšenú štítu žľazu

⁶⁷ Ungarische ...1684, s. 107

Ale ja, biedny Simplex, keď som tu nikde nenachádzal žiadnu oporu ani radu a ustavične som hľbal iba v teológii, v ktorej som začínal mať veľké pochybnosti v súvislosti so sliezskou reformáciou, rozhodol som sa stať svetákom a vyučiť sa - ako devätnásťročný - ešte majstrovstvu v písaní, čiže hudobnému umeniu. Učeň vtedajšieho levočského trubača mi na vyučenie navrhol istého učiteľa v meste Sabinov. Tento návrh som prijal a v čase Hromníc⁶⁸ som sa pobral zo štúdií v Levoči k nemu. [...]⁶⁹

5.2 Ranonovoveká hudobná kultúra v Levoči

Janka Petőczová

Hudobná kultúra na Spiši sa vyvíjala v ranom novoveku predovšetkým pod vplyvom reformácie a rozvoja myšlienok humanizmu. Rozhodujúce v tomto procese bolo nove filozoficko-estetické chápanie podstaty hudby, ktoré prinieslo do hudobnej kultúry progresívne umelecké impulzy. Zvýšil sa sociálny status i umelecký kredit hudobníkov. Progresívne myšlienky humanizmu a reformácie prenikali do Horného Uhorska z Nemecka hneď od samého začiatku. Po roku 1540 boli na Spiši už také etablované, že sa aj tu plne prejavili dôsledky rozštiepenia v cirkevnom vývoji európskeho kresťanského priestoru. Hudobný život sa začal rozvíjať v nových dimenziách. V spišských mestách vznikali jednotne organizované evanjelické (luteránske) kantoráty a. v. ako základná platforma na začlenenie umeleckej hudby do sféry duchovného a kultúrneho života. V týchto kantorátoch dosiahla duchovná umelecká hudba postupne vysokú úroveň, porovnateľnú so stredoeurópskym hudobno-kultúrnym priestorom. Pestovala sa tu najprv renesančná polyfónia, neskôr baroková vokálna a vokálno-inštrumentálna viachlasná, viacborová i koncertantná hudba.

V širšom význame sa pod termínom kantorát rozumie samostatný hudobno-kultúrny organizmus v dejinách hudobnej kultúry (hornouhorských, resp. slovenských) miest, ktorý sa sformoval do špecifickej podoby v evanjelických cirkevných obciach v ranom novoveku, v centre ktorého dominovali aktivity speváckeho zboru na bohoslužbách a všetkých cirkevných slávnostiach; hlavnou osobou koordinujúcou tieto aktivity bol kantor (resp. rektor školy), zodpovedný za predvádzanie chrámovej hudby v celej jej šírke. Kantor musel byť vzdelaný hudobník a kvalitný spevák, často aj organista (inštrumentalista), skladateľ a dirigent speváckeho zboru, resp. vokálno-inštrumentálneho hudobného telesa; zároveň pôsobil ako pedagóg v mestskej škole, kde vyučoval hudbu a nezriedka aj iné predmety (latinčinu, matematiku a pod.)

Obdobím najväčšieho rozkvetu evanjelických kantorátov v spišských mestách bolo 17. storočie. Dokumentujú to archívne pramene, podľa ktorých môžeme v spišských mestách

⁶⁸ Začiatkom februára 1655 odchádza Simplificissimus z Levoče. Cestou do Sabinova prechádza popri vrchu Čertova svadba (Teuffels Hochzeit). Speleológovia sa nazdávajú že je to najstaršia zmienka o jaskyni Diablove díera v Branisku.

In: <http://www.saske.sk/cave/sss/w/sprav/991/wiss.htm>; <https://diglib.uibk.ac.at/ulbtirol/content/pageview/31614>, s.109

⁶⁹ Vlachovič, 1975, s. 88-91

rekonštruovať mená kantorov a ich sociálny status v meste. V Levoči máme napríklad informácie o pôsobení nasledovných kantorov:

1. v nemeckom kostole: Valentín Miška (Valentin Misska, Miszka, 1580 – 1600), Gašpar Stein (Caspar Stein, 1601 – 1634), Baltazár Apelles (Balthasar Apelles, 1635- 1641), Krištof Werner (Christophorus Werner, 1642 – 1655), Ján Frigilla (Johann Frigilla, 1656 – 1666), Tomáš Johanni (Thomas Johanni, 1668 – 1672);
2. v slovenskom kostole: Juraj Fabri (Georg Fabricius, 1619), Melchior Sutoris (1642 – 1649) Leonard Raduch (1650 – 1655), Andrej Utrata (Andreas Utrata, Ewangelischer Windischer Cantor, 1701 – 1708).

Pri výskume činnosti evanjelického kantorátu v Levoči sa ukazuje ako kľúčová činnosť hlavného levočského farára v prvej polovici 17. storočia Petra Zablera (ca 1578– 1645). Na jeho pleciach totiž spočívala ťarcha zodpovednosti za celý kantorát. Peter Zabler bol levočským farárom 43 rokov, z toho 31 rokov zastával funkciu superintendenta. V zachovanej korešpondencii v levočskom archíve sa nachádzajú unikátne listy, ktoré svedčia o jeho kontaktoch s nemeckými hudobníkmi a o jeho starostlivosti o hudobnú výchovu v škole a rozvoj evanjelického kantorátu v meste. Priame referencie o kantoráte sa nachádzajú napríklad v dvoch listoch levočskej mestskej rade, ktoré Peter Zabler napísal začiatkom roka 1642. V prvom z nich (27. januára 1642) sa obracia

na mestskú radu s problémom dlhodobo uvoľneného miesta kantora / Cantorat Stelle a nevyhnutnosti obsadiť ho novou, vzdelanou osobou, ktorá by zabezpečila, aby sa študenti zlepšovali v hudbe a morálke. Druhý list je dlhší, napísaný čoskoro po prvom (12. februára 1642). Peter Zabler v ňom nadväzuje na predchádzajúcu prosbu obsadenia uprázdneného miesta kantora. Tentokrát však pán farár a superintendent priamo odporúča do úradu kantora dovedajšieho seniora školy Krištofa Wenera (Christophorus Werner), pričom vymenúva jeho kladné vlastnosti,

ktoré budú zárukou jeho úspešného kantorovania; píše, že je mimoriadne snaživý a už viackrát zastupoval predchádzajúceho kantora, je vzdelaný nielen v gramatike, ale aj v hudbe, je úslužný a nie mrzutý, ochotne podá pomocnú ruku, stará sa o chudobných a plní žiadosti. Farár Zabler sa prihovára za Wenera, že jeho zvolenie do úradu kantora bude prospešné pre mládež, že má skúsenosti aj zo svadiieb a pohrebov, a že má mäkký hlas obzvlášť pri spievaní chorálov / wegen seiner Weichen Stimme sonderlich in Chorall. [Výt'ah].

Autorka (1962) je vedecká pracovníčka v Ústave hudobnej vedy SAV s vedecko-výskumným zameraním na dejiny hudby a hudobnej kultúry

Zdrojový dokument: Petőczová, Janka: Evanjelické a. v. kantoráty na Spiši a ich význam pre rozvoj renesančnej a barokovej hudby. In: Musicologica Slovaca 5 (31), 2014, č. 1, s. 35-65; –

http://uhv.sav.sk/wp-content/uploads/2017/10/Musicologica2014_1.compressed.pdf

Ďalšie práce autorky zamerané na výskum hudobnej kultúry v Levoči:

Cithara Sanctorum a hudobné dianie na Spiši v 17. storočí. In: Cithara sanctorum 1636 – 2006 : zborník prác z vedeckej konferencie pri príležitosti 370. výročia vydania 1. kancionála. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav v Martine, 2008, s. 167-175.

Hudba ako kultúrny fenomén v dejinách Spiša. Raný novovek. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV : Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2014. 384 s.

Pamiatky hudobnej kultúry 17. storočia na Spiši. In: Švorc, Peter (ed.): Spiš v kontinuite času : Zips in der Kontinuität der Zeit. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Prešov – Bratislava - Wien : Universum 1995, s. 240-246.

Polychórická hudba II, na Spiši v 17. storočí. Prešov : František Matúš, 1999, 192 s.

Slovenský prvok v hudobnom živote Levoče v 17. storočí. In: Musicologica Slovaca et Europaea, roč. 19, 1994, s. 63-78.

Testament Alexeja Thurzu a mecenášska tradícia v hudobnej kultúre Levoče 16. a 17. storočia. In: Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku. Levoča : Spišský dejepisný spolok Levoča, 2006, s. 229-242.

5.3 Spišské mestá a právo meča (ius gladii)

Meč sa v priebehu storočí stal symbolom vojny, práva, spravodlivosti aj spoločenského statusu, v mnohých prípadoch nadobudol až magickú aureolu (Excalibur). V ľudskom podvedomí je ukotvená predstava, že kto má v ruke meč, stojí vysoko nad priemerom, je to bojovník, hrdina, ochranca. Symbol meča sa vyskytuje často v znaku ministerstva obrany, v logu súkromnej bezpečnostnej služby, v ruke Justície aj meč ako suvení. Až zaráža, ako sa nástroj na zabíjanie človeka mohol stať symbolom vysokých morálnych hodnôt platných dodnes.

V Uhorsku sa objavilo právo meča (ius gladii) v nadväznosti na rozvoj miest a následné udeľovanie mestských privilégií. Súdna autonómia ním umožňovala slobodným kráľovským mestám súdiť zločiny spáchané na území mesta a vykonávať rozsudky. Dovtedy hrdelné tresty vykonávali vojaci v službách zemepánov. Po udelení privilegia to mohli robiť aj mestá disponujúce hrdelným právom. To sa v Uhorsku začalo udeľovať od konca 13. storočia. Právo meča dostávali mestá aj ako súčasť väčších mestských privilégií. Levoča ho získala medzi prvými už v čase reforiem kráľa Karola Róberta (1323-1330), Kežmarok od panovníka Albrechta (1438).

Od vznešeného k zahanbujúcemu až potupnému býva niekedy blízko. Jedno je rozhodovanie o práve a vine, a niečo úplne iné vykonanie rozsudku. Vykonávateľmi telesných trestov bývali kati, ktorých zamestnávali mestá. V niektorých remeslách a zamestnaniach videli ľudia od najstarších čias takú škrvnu, ktorá sa len ťažko dala zniesť a zmyť. Dehonestujúce označenie neprischlo len na remesle samom, ale prešlo i na remeselníka, jeho pomocníkov, ba i na ženu a deti. Aj v kostole mali títo ľudia svoje miesto oddelené od ostatných. Keď niekto z nich chcel vstúpiť do krčmy, musel zostať vo dverách a stáť, dať sa spoznať a čakať, či niekto z hostí nebude mať námietky. Zahanbujúcich nečistých či nepoctivých remesiel a zamestnaní bolo viac, ale medzi tie najmenej počestné patrilo remeslo katovské.

Na základe rozsudku kat vykonával telesné tresty, popravy a mučenie. Ak mesto nemalo osobitného šarhu, musel zabíjať aj besných či túlavých psov a odpratávať zdochliny všetkých zvierat. Nebolo zriedkavé, že katovi pri jeho povinnostiach pomáhala žena a ostatní členovia rodiny. Od najstarších čias boli okolo zdochnutých zvierat isté činnosti, ktoré sa považovali za mimoriadne nečisté. A prenášalo sa to na každého, kto sa stýkal s týmito ľuďmi. Kata zvlášť dehonestovala skutočnosť, že bol zároveň aj šarhom. Katovské remeslo sa obyčajne v tej istej rodine dedilo z otca na syna aj viac ako sto rokov. To svedčí o tom, akí boli vzdialení a oddelení od ostatných spoločenských kruhov. Katove deti nemohli študovať, ich manželstvá sa uzatvárali

len medzi katovskými rodinami. Rodiny katov, aj s pomocníkmi, bývali zväčša na okraji miest, v zastrčených uličkách, pri hradbách, niekde bývali ich domy súčasťou mestských hradieb. Aj na cintoríne mali osobitné miesto pri múre.

Bolo mimoriadne ťažké prelomiť tento neodvolateľne daný údel, ale našli sa v minulosti prípady, že niektorým bývalým katom (podľa starých listín), sa neskôr podarilo pre seba a svoje potomstvo vydobýť česť. Levočský kat, o ktorom sa zmieňuje *Simplicissimus*, je toho dôkazom. Stávalo sa to však zriedkavo.

Pre všetky tieto dôvody nebolo jednoduché zohnať spoľahlivého kata, ktorý by vydržal na jednom mieste dlhší čas. Požičiavanie katov bolo v tom čase bežnou praxou najmä v menších mestách, ktoré síce právo meča mali, ale vlastného kata nie. Na príležitostné popravy si ich požičiavali z blízkych väčších miest. Na Spiši mali kata len v Levoči a Kežmarku. Právom meča disponovala aj Provincia XIII. spišských miest, ale vlastného kata nemala. Požičiavala si ho z Levoče. V Spišskom múzeu v Levoči sa nachádza popravný meč zo 16. storočia s nemeckým nápisom: „Zakaždým, keď zdviham tento meč, prajem úbohému hriešnikovi večný život.“⁷⁰

⁷⁰ Wann ich dies Schwerdt the auffheben / so wünsche ich dem armen sunder das ewige leben. SNM - Spišské múzeum, radnica v Levoči, č. 328/47. f

Literatúra (odporúčaná Spišským múzeom v Levoči):

Antoni, Daniel: *Stredoveký meč fascinuje dodnes*. In: <https://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/stredoveky-mec-fascinuje-dodnes>

Ivanková, Elena: *Nepoctivé remeslá za starých čias v Nemecku*. In: *Národné Noviny*. Roč. 47, č. 32 (1916) s. 4. Čítaj viac: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1179/Ivankova_Glosy/2#ixzz5jgbUnsyW.

Kurinová, Michaela: *Kati a ich činnosť pri výkone trestnej moci v Provincii XIII spišských miest v 16. storočí v provinčných protokoloch*. In: *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PO*. 2015 (č.2), s. 12-22,

Szeghyová, Blanka: *Topografia súdnictva: Lokality, objekty, artefakty a symboly mestskej spravodlivosti v ranonovovekom Uhorsku*. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2017, 5:1:9-27;
http://www.muzeologia.sk/index_htm_files/MaKD_1_2017_Szeghyova.pdf

Szeghyová, Blanka: *Úradníci a zamestnanci Súdnej samosprávy v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. In: *Historické štúdie* 47. Bratislava : Bratislava, 2013. S. 73-88;

VI. KALENDÁRIUM. POZNÁMKY. LITERATÚRA. DOSLOV

6.1 Biografický kalendár Uhorského Simplicissima, alias cestovateľa a hudobníka Daniela Speera

Iveta Michalčíková

Biografický kalendár je len približný ako všetko, čo sa týka autora Uhorského Simplicissima, ktorý bol majstrom v zahladzovaní stôp. Opierali sme sa predovšetkým o obsah samotného diela a o výpočty prekladateľa Jozefa Vlachoviča, podľa ktorých autor prišiel do Uhorska ako osemnásťročný, roku 1654.

- 1636 Simplicissimus sa narodil 2. júla v sliezskom meste Vroclav, otec Georg bol kožušníkom nemeckého pôvodu, matka Margareta.
- 1644 Otec ho zapísal do matriky medzi žiakov školy Márie Magdalény. Krátko po sebe zomreli obaja rodičia a päť detí osirelo. Daniela sa ujal strýko, u ktorého prežil ťažké detské roky. Utekal z domu, potuloval sa, pracoval za chlieb ako pastier husí a sviní, živil sa aj krádežou
- 1645 Po smrti príbuzného sa z milosti vrchnosti dostal do sirotinca a konečne mu nastal obrat k lepšiemu. Začal pravidelne navštevovať školu, učil sa ľahko a rád.

- 1650 Istý čas si osvojoval vybrané spôsoby na dvore poľského šľachtica, ale vrátil sa do školy, aby sa naučil správne po poľsky. Naučil sa aj jazdiť na koni.
- 1654 V Sliezske začala reformácia. Začiatkom apríla sa vydal na cestu do Uhorska, na Spiš, kde boli dobré školy. Zaujímala ho najmä hudba. Cesta bola nebezpečná, na pocestných striehlo množstvo zbojníkov. Začiatkom mája prešiel so spoločníkmi Tatry a prišiel do Kežmarku, kde začal navštevovať školu.
- V čase letného slnovratu podnikol trojdňový výlet do Tatier, vystúpil na Kežmarský štít. Koncom leta sa pobral do Liptova za spolužiakom (ktorého doma nenašiel) a chvíľu sa potuloval po Liptove. V jeseni odišiel z Kežmarku do Levoče, ktorá žila bohatým hudobným životom. Živil sa kondíciami, ale nepodarilo sa mu uchytiť tu natrvalo.
- 1655 Okolo Hromníc sa pobral do Sabinova, za odporúčaným majstrom-učiteľom trubačom. Zjednal sa na tri roky, ale majster uprostred učenia zomrel. Odišiel do Bardejova.
- 1656 V Bardejove ho mestský trubač síce prijal za učňa, ale sám mal opletačky s vrchnosťou, preto Simplicissimus musel znovu odísť aj so svojimi trúbkami. Po odmietnutí slávnym hudobníkom v Spišskom Podhradí smeroval do Prešova. Cestou ho zajali traja zbojnícki vodcovia a takmer prišiel o život, kým sa dostal do Šariša, k ľuďom grófa Františka I. Rákócziho, majiteľa hradu v Šariši a dedičného župana Šarišskej stolice. Slúžil tu do jesene. V Prešove bol očitým svedkom krutej popravy troch známych zbojníkov, ktorí ho nedávno zajali.
- 1657 Ako vojenský bubeník v stoličnom vojsku sa dostal do Košíc a do priazne kapitána (Rákócziho švagra). Keď Turci pri Tokaji opakovane prekročili hranicu a stolice museli zakročiť, dvakrát sa ocitol v priamom boji. Mal šťastie a mal sa chvíľu dobre.
- 1658 Počas prechádzky ho martalúzi (prebehlici k Turkom) zajali a predali do Jágra. Vyslobodil sa až po dlhých vyjednávaniach o výkupnom a už nechcel slúžiť vo vojsku. Od starého známeho kapitána dostal odporúčajúci list pre magnáta Bocskayho, ktorý zamestnával troch trubačov. Jeden z nich ho prijal do učenia (hoci učeň prekonával majstra). Ten ho po čase bez jeho vedomia predal za sto dukátov príbuznému sedmohradského kniežaťa. Simplicissimus zas nebol slobodný. S novým pánom opustil Uhorsko a odišiel do Sedmohradska. Aj tam zmenil pána, ktorý však zomrel na mor a on ostal bez služby, musel žiť z úspor.
- 1660 Keď v Sedmohradsku začali krajinské nepokoje Simplicissimus sa vrátil do Košíc. Prišiel tam aj Rákócziho spojenec, moldavský vajda Štefan⁷¹ a najímal ľudí do vojska. Simplicissimus sa nechal zverbovať ako trubač, spolu so starým známym kapitánom. Išli zachraňovať vajdov poklad, čo nedopadlo najlepšie. Potom ho zlákala vidina cesty do Carihradu a na návrh spolužiaka z Levoče vstúpil do služieb dvorana, ktorý odskočil od Juraja II. Rákócziho⁷² a vydal sa s ním do sídla Porty.

⁷¹ Moldavský knieža (vajda) Gheorghe Ștefan (?-1668)

⁷² Dvoranom bol Achatius Bárcsay (1619-1661), favorit Turkov na sedmohradský kniežací stolec a istý čas z vôle Porty sedmohradské knieža (1658-1660). V novembri 1660 pritiahol do Sedmohradska Rákócziho generál János Kemény, porazil Bárcsayho oddiely a v júli 1661 ho nechal popraviť

- 1661 V Carihrade sa ho ujal ďalší spolužiak zo Spiša, kancelár pravoslávneho patriarchu. Ale Simplificissimus vážne ochorel a nemohol sa vrátiť do Sedmohradska.
Končí *Uhorský Simplificissimus*.
Začína *Daniel Speer*
- 1665-74 Kostolný hudobník vo Vroclave, Stuttgarte, Tübingene, Göppingene, GrossBottware Leonbergu.
- 1675 Hudobník, kantor, mestský trubač a učiteľ na latinskej škole v Göppingene.
- 1683 V Ulme nad Dunajom, u vydavateľa Matthäusa Wagnera, vyšla kniha Ungarischer oder dacianischer Simplificissimus.
- 1685 Vyslaný do Uhorska ako panovníkov historiograf ovládajúci jazyk danej krajiny. Pod vplyvom myšlienok Imricha Thökölyho po návrate vydal a kolportoval pamflet proti feudálnym autoritám.
- 1689 Uväznený v pevnosti Hohenneuffen.
- 1694 Vrátil sa do Göppingenu a do zamestnania.
- 1707 5. okóbra zomrel v Göppingene. Bol dvakrát ženatý, zanechal dvoch synov (Georga Daniela a Johanna Georga) aj úctyhodné hudobné barokové dielo (*Philomela angelica cantionum sacrarum, Musikalisch-türkischer Eulenspiegel* a ďalšie)

Autorka (xxx) je bibliografka v Podtatranskej knižnici v Poprade

Literatúra:

Ballová, Euba: *Svedectvo a posolstvo Daniela Georga Speera*. In: *Hudobný archív 11, Martin: MS, 1990, s. 118-121.*

Bohuš, Ivan: *Rozprávanie o objaviteľoch a obdivovateľoch Vysokých Tatier. 4. Simplificissimus 2. časť*. In: *Krásky Slovenska. Roč. 63, č. 5 (1986), s. 30-33.*

Daniel Georg Speer ako človek a umelec z dnešného pohľadu. In: *Hudobný život, roč. 18, č. 12 (1986), s. 8.*

http://www.musicologie.org/Biographies/s/speer_daniel.html

O genealógii a výskume diela. (Daniel Georg Speer.) In: *Hudobný život, roč. 10, 1978, č. 5, s. 3.*

6.2 Poznámka editorov

Zdrojom výberu textov do 12. zväzku edície Tatranské listy bol prvý kompletný slovenský preklad predmetného diela [Uhorský Simplificissimus. – Bratislava : Tatran, 1975], ktorý z nemeckého originálu preložil, štúdiu napísal a vysvetlivky spracoval Jozef Vlachovič (kapitoly XI. - XIV. v rozsahu 57-91 strán). Prihliadali sme pritom aj na nemecké vydanie z roku 1684 (rozsah strán 65-108) z digitálneho fondu Univerzitetnej knižnice v Innsbrucku a tiež, vzhľadom k súvislostiam s Tatrami, aj na preklad s poznámkami Danuty Reychmanowej do poľštiny z roku 1967.

Slovenský preklad prešiel v našom výbere len drobnou jazykovou úpravou a len výnimočne sme ho konfrontovali s originálom. Väčšiemu zásahu bola podrobená skladba. V záujme vytvorenia kompaktných regionálnych celkov sme celý vybraný text na niektorých miestach zostrihali a znovu poskladali tak, aby sa dôležité informácie (a iba tie) o každom regionálnom bloku (Liptov, Tatry, Kežmarok, Levoča) sústredili na príslušnom mieste. Týka sa to najmä kapitoly XIII, ktorá sa rozvetvuje do viacerých (z regionálneho hľadiska málo relevantných) výkladov o celom Uhorsku. Veríme, že tatransko-podtatranské zážitky autora zaujmú súčasného

čitateľa a obrátiť jeho pozornosť na celú zdrojovú publikáciu, ktorá by – ako pozoruhodný príspevok k dejinám Slovenska a Slovákov – nemala upadnúť do zabudnutia. Pre ľahšiu orientáciu v zdrojovom dokumente označujeme miesta zostrihu troma bodkami v hranatých zátvorkách [...] s odkazom na stranu.

Texty z Uhorského *Simplicissima* tvoria základ celého výberu. Ale vzhľadom na to, že od ich vzniku uplynulo viac ako tri a pol storočia a napriek tomu, že sa nám autor prihovára stále živým jazykom, považovali sme za vhodné doplniť ich nadväzujúcim, sčasti vysvetľujúcim či doplňujúcim súčasným komentárom. Významný podiel na propagácii diela a objasňovaní regionálnych súvislostí má historik Ivan Bohuš (1924-2018). Jeho vzťah dostatočne vyjadruje úsilie, s ktorým systematicky zbieral všetky dostupné vydania publikácie. Veľmi rýchlo si uvedomil závažnosť danej výpovede pre slovenské dejiny a tatranské zvlášť, opakovane sa zaoberal touto problematikou vždy s novými poznatkami a novým zorným uhlom pohľadu. Výsledky jeho výskumu sprístupňujeme v skomprimovanej podobe s doloženou bibliografiou.

Pokúsili sme sa zrekonštruovať okolnosti *Simplicissimovej* cesty do Uhorska aj vo svetle starých kalendárov (iste nie ako prví). Tu však treba skonštatovať, že nič nie je dokázateľne isté. Ani dni, ani sviatky nepotvrdzujú jednoznačne rok príchodu do Uhorska, či autora Daniela Speera. Vždy zapadajú do seba len jednotlivé časti, nikdy nie celok. Môže to byť dôsledok zámerného zahmlievania stôp.

Zároveň vyslovujeme zvláštne poďakovanie prof. RNDr. Ludovítovi Kocianovi, CSc., rodákovi z Oravy a Tatrancovi srdcom, za mnohé cenné poznámky, vysvetlenia a odkazy na literatúru, súvisiace najmä s poľským prekladom, recepciou a interpretáciou predmetného diela. A tiež Mgr.M.A. Lenke Bidnenkovej, ktorá sa úspešne pokúsila rozplieť niektoré jazykové zauzlenia staronemčiny.

6.3 Literatúra použitá pri výbere základných textov a tvorbe poznámok k nim

1. Kordys, Roman: *Czy Frölich był na Łomnicy?* In: *Taternik*, 14, 1930, nr. 4, s. 93-104. – Zaoberá sa aj tatranskou cestu *Simplicissima*
2. Matoušek, Branislav: *Uhorský Simplicissimus ako zdroj významných údajov o faune Slovenska.* In: *Acta rerum Naturalium Mus. Nat. Slov.*, 27, 1981, 179-185.
3. Reychmanowa, Danuta: *Węgierski bądź Dacki Simplicissimus.* Tlum. Danuta Reychmanowa, przedm. i przypisy Jan Reychman. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1967.
4. Segečs, Vladimír: *Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/2: 1649 – 1711.* Božena Šed'ová (edit.). – Bratislava : Vojenský historický ústav, 2017. – S. 127-138.
5. Szaflarski, Józef: *Poznanie Tatr.* - Warszawa : Sport i Turystyka, 1972. 620 s. - Szkice z rozwoju wiedzy o Tatrach do połowy XIX wieku.
6. *Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus, Vorstellend Seinen wunderlichen Lebens-Lauff, Und Sonderliche Begebenheiten gethaner Räisen : Nebenst Wahrhafter Beschreibung*

deß vormals im Flor gestandenen, und öffters verunruhigten Ungerlands: Sodann Dieser Ungarischen Nation ihrer Sitten, Gebräuch, Gewohnheiten, und führenden Kriege. Sambt Deß Grafen Tekely Herkommen, und biß auf jetzige Zeit verloffenen Lebens-Lauff. Denkwürdig und lustig zu lesen / Heraus gegeben von gedachtem Dacianischen Simplificissimo. [S.l.] : [s.n.], 1684. – Universität Innsbruck. Digital Library. - <http://diglib.uibk.ac.at/ulbtirol/content/titleinfo/316029>

7. *Vlachovič, Jozef: Uhorský Simplificissimus. Z nemeč. orig. preložil, štúdiu napísal a vysvetlivky spracoval Jozef Vlachovič. – Bratislava : Tatran, 1975.*

7.4 Doslov

Uhorský Simplificissimus v procese formovania národného vedomia Slovákov

Luba Rusnáková

Bola to krutá doba. Osmanská ríša už stodvadsaťosem rokov okupovala veľkú časť Uhorska a domáhala sa stále väčšieho podielu. Uhorsko po bitke pri Moháči (1526) stratilo nielen územie, ale na základe predchádzajúcich dohôd aj štátnu suverénosť, stalo sa súčasťou Rakúskej monarchie. Uhorskí veľmoži čoraz častejšie prejavovali nespokojnosť so stavom vecí verejných - jedno za druhým planuli povstania proti cisárskej Viedni. Aj reformácia - motivovaná nielen nábožensky, ale aj politicky – prispievala k vyhroteniu postojov. Vojny boli nákladné, narastal feudálny útlak, vyvolával odpor poddaných a vyúsťoval do zbojníckeho hnutia s následnými represáliami. Mestskí kati mali čo robiť. Spišské mestá boli ešte vždy v poľskom zálohu. To všetko sa premietlo do románu Uhorský Simplificissimus.

Komunikatívny mladý autor, s hudobným a jazykovým nadaním, vstúpil v Uhorsku do zložitých pomerov. V zmätkoch doby sa zorientoval napodiv rýchlo, postupoval za svojím cieľom,

zdokonaľoval sa v hudobnom umení, šťastne vyviazol zo všetkých nástrah, vylízal sa z utržených rán, obhájil si osobnú slobodu. Ale okrem toho sa mu podarilo zachytiť aj niečo také neurčité, ako je osobitosť slovanského etnika, s ktorým v Uhorsku prišiel do kontaktu. Inými slovami, pochopil problém Slovákov. Ovládal nemčinu, poľštinu, latinčinu, učil sa po maďarsky a rýchlo si osvojil aj jazyk obyvateľov severného Uhorska, nepomýlili ho ani odlišnosti medzi liptovským, spišským a šarišským nárečím.

*Stručne z histórie Slovákov:*⁷³ V 10. storočí zanikla slovanská ríša Moravanov a jej západná časť sa pripojila k Českému kráľovstvu. O tú východnú chvíľu súperili králi poľskí, českí a uhorskí, kým priestor neovládli starí Maďari. Vzniklo Uhorské kráľovstvo a pôvodní slovanskí obyvatelia, usadení medzi riekami Moravou a Tisou, stredným Dunajom a Karpatmi, zapadli do jeho štruktúr. Ich prirodzený etnický vývoj sa zastavil. Ostali izolovaní, akoby odtrhnutí od jadra, ktoré sa rozpadlo príliš zavčasu. Čo im ostalo? Ostal jazyk, ktorým sa dorozumievali v preduhorskom období. Nemal ho však kto kultivovať, nevytvorilo sa kultúrne centrum. Uhorskí vládcovia tolerovali kultúrne tradície svojich menšín, ale nepodporovali ich. Pôvodne jednotný jazyk, sa postupne rozpadal do viacerých nárečí. Zvonku boli slovanskí obyvatelia severného Uhorska označovaní podľa jazyka ako Slovania všeobecne - čiže Sclavi, Slavi (v latinčine), Wenden (v nemčine), Tótok (v maďarčine),⁷⁴ Slověne (v češtine). Jazyk - ako hovorová reč - bol predovšetkým rečou ľudu, vyššie stavy sa vzdelávali v latinčine, maďarčine a tiež v nemčine, pretože z iniciatívy uhorských panovníkov tu začali v 11.–12. storočí prichádzať Nemci. Najviac z nich sa usadilo na Spiši, v bratislavskej župe a v banských mestách. Zaslúžili sa o rozvoj miest. Po založení pražskej univerzity (1348), na ktorej študovali aj severouhorskí študenti slovanského pôvodu (=Slováci), zosilnel kultúrny vplyv češtiny na domáci jazyk, najmä na jeho písanú podobu. Nemáme veľa písomných pamiatok z tohto obdobia, ale jedinečnou ukážkou sú tzv. Spišské modlitby z roku 1448. Písané sú v spišsko-slovanskom dialekte, popretkávané češtinou. V tomto období pravdepodobne z pražského prostredia preniklo aj pomenovanie „Slovák“ (namiesto „Slovien, Sloven či Slowienin“)⁷⁵ a pomerne rýchlo sa táto forma rozšírila a ujala najmä vo vnútri celého spoločenstva. Latinčina, ako dominantná reč vzdelancov, neodlišovala Slováka od Slovana.

Reformácia v 16. storočí podnietila v Uhorsku rozvoj škôl, vzdelanosti, tlačiarň a papierní, ale pre nejednotnosť jazyka musela v liturgii, na území obývanom Slovákami, nahradiť latinčinu češtinou, ako najbližšou rodnému jazyku.

Dostali sme sa na prah 17. storočia. Resumé: Slováci už mohli vedieť o sebe, že sú nielen Slovania, ale aj Slováci, najmä medzi sebou.⁷⁶ Slovensko ešte pomenované nebolo, bolo iba územie Uhorska obývané Slovákami. Nebolo ani jednotnej slovenčiny, existovala však už vôľa a

⁷³ Dejiny Slovákov sa nedajú vyložiť stručne a jasne. Odkazujeme na knihu, ktorá s doložením množstva prameňov a citácií, skúma každý aspekt raného vývoja, lebo tam je začiatok: Uličný, Ferdinand: Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí. Bratislava: Veda, 2013.

⁷⁴ Tót / Tótok súvisí s pomenovaním „ľud“

⁷⁵ Z pôvodného jazyka však pretrvali výrazy „slovenský“ a „Slovenka.“ Variant Slováka mal do 19. storočia rovnaký význam ako Slovan. Až štúrovská generácia fixovala formu Slováka na označenie príslušníka slovenského národa.

⁷⁶ Okolo roku 1606 bolo etnonymum „Slovák“ ako variant „Slovan“ v jazyku Slovákov už rozšírené a postupne prechádzalo aj do češtiny a poľštiny, i keď s rôznym významom.

úsilie kultivovať jednotlivé nárečia. Spisovným jazykom Slovákov v tomto období bola čeština.⁷⁷ Latinčina sa ešte vždy nevyrovnala so Slovanmi všeobecne a Slovákmi zvlášť. Nepresnosti v pojmoch a významoch prekročia 19. storočie.

Ale nemčina to už rozpoznávať a rozlišovať začala. A práve tento proces zachytil autor Uhorského *Simplicissima* vo svojom cestopisnom románe. Na pomenovanie všetkého slovenského väčšinou ešte používa pojmy „Wenden, windisch.“ Lenže niekoľkokrát mu už do výkladu preniknú aj výrazy „Schlowaken, Slovaken, slovakisch, Sclovakischen, Schlowacké.“ Ešte pociťuje potrebu vysvetliť ich a robí to v obrátenom garde „schlowaken oder wenden.“

Čo sa ešte dozvedáme od očitého svedka doby? Vcelku dosť. Napríklad to, že stredoslovenské nárečie, ktoré o dvesto rokov neskôr použijú štúrovci ako základ pre spisovný jazyk, nebolo takou „plebejčinou,“ za akú ho považoval Ján Kollár, keď sa postavil proti Štúrovej slovenčine. Zdá sa, že bolo aj jazykom drobnej šľachty a vzdelancov, vhodné na vtipnú spoločenskú konverzáciu so slovnými hračkami. Treba vziať do úvahy, že práve v Liptove mohla v tomto období ešte pôsobiť poézia maďarského renesančného básnika Valenta Balassiho napísaná v bohemizovanom stredoslovenskom nárečí, ktorého základom bol živý ľudový jazyk Liptova a Zvolena. Rozširovaná v odpisoch ovplyvnila niekoľko generácií.⁷⁸ *Simplicissimus* ďalej skonštatoval, že mnohí slovenskí učitelia sú tu takí učení ako farári, že aj na niektorých dedinských školách sa vyučuje latinčina, že v Kežmarku, Levoči a Podolínci sú dobré školy pre chudobných študentov a že v prevažne nemeckých mestách Kežmarok a Levoča existujú aj slovenské, čiže evanjelické kostoly.

Problematikou slovenčiny sa vzdelanci začali od základu zaoberať až koncom 18. storočia, najmä Anton Bernolák svojou *Grammaticou slavickou* (1790) a po ňom štúrovci almanachom *Nitra II.* (1844). Za zmienku stojí, že prvým prekladom Bernolákovej *Slovanskej* (=slovenskej) gramatiky z latinčiny, bol preklad do nemčiny.⁷⁹

S dejinami Slovenska a Slovákov sa treba oboznamovať súbežne zvonku aj znútra. Najskôr s odstupom, z nadsledu, ako to robia historici. Rešpektovať dohodnuté pravidlá.⁸⁰ Ale dôležité je aj vcítenie sa, pochopenie minulosti v dobových súvislostiach na každom stupni vývoja. Uvedomovať si pri presunoch v čase detaily súčasnej reality a dobe zodpovedajúco ich aj pomenovávať. Zvažovať, čo kedy už reálne bolo, a čo nemohlo byť, pretože ešte len bude. Týka sa to najmä jazyka a národného či etnického sebauvedomenia v rámci súvisiacej historickej terminológie. Iba tak pochopíme minulosť, oceníme obrovské úsilie slovenských národných buditeľov a zistíme, že dejiny Slovákov - také, aké sú - sú nielen zaujímavé, ale aj jedinečné a dôstojné.

⁷⁷ Slovakizovaná čeština, bohemizovaná slovenčina, bibličina.

⁷⁸ Balassi, Bálint (1554-1594) sa narodil vo Zvolene, detstvo a mladosť prežil v Hrádku (liptovskom), pochovaný je v Hybiach. Ovládal niekoľko jazykov, básne písal v maďarčine, latinčine, po turecky aj v miestnom nárečí. Poznal nielen písanú slovakizovanú češtinu, ale aj ľudový jazyk, ľudové piesne Liptova a Zvolena. Zámerne sa usiloval povýšiť tento jazyk na vznešený, ako to urobil s maďarčinou.

⁷⁹ *Schlowakische Grammatik* : Verfaßt von Anton Bernolák, Pfarrer zu Neuhäusel ; Aus dem Lateinischen ins Deutsche übersetzt (von Andreas Brestyansky Pfarrer zu Sooskút) und nach der in k. k. österreichischen Erbländern für die National-Schulen vorgeschriebenen Ordnung eingerichtet.. - Ofen : gedruckt mit königl. ungarischen Universitätschriften , 1817. 380 p.

⁸⁰ Pravidlo, na základe ktorého možno hovoriť o „slovenskosti“ od 10. storočia, vo svojej podstate platí; zároveň však zavádza, lebo tým, že retrospektívne vnáša do minulosti prvky ktoré minulosť neobsahovala, navodzuje vytváranie jej falošného obrazu

Autor Uhorského Simplicissima nevdojak prispel svojim drobným vkladom do mozaiky tohto poznania. V texte vybranom do Tatranských listov graficky označujeme všetky slová, preložené Jozefom Vlachovičom ako „Slovák, Slováci, slovenský, po slovensky“ a do zátvorky vkladáme výrazy použité autorom, podľa výtlačku z roku 1684 z fondu Univerzitetnej knižnice v Innsbrucku (s odkazom na stranu v poznámke pod čiarou).⁸¹

⁸¹ <http://diglib.uibk.ac.at/ulbtirol/content/titleinfo/316029>

Autorka (1946) je bibliografka. Pracovala v Podtatranskej knižnici v Poprade

Literatúra:

Klien-Tesnoskalský, Belo: Doba Valenta Balassu. In: Oppidum Hybe (1933):

https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1551/Klein-Tesnoskalsky_Oppidum-Hybbe/4#ixzz69Ujxa5ys

Koprda, Pavol: Slovenské básne Fanchaliho kódexu a petrarkizmus In: Slovenská literatúra. Roč. 45, č.1 (1998), s. 1-30.

Ondruš, Šimon: Genéza a vývin etnických mien Slovan-Slován-Slovák-Tót-Maďar-Ugor. In: Mulík, Peter (ed.): Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie. Bratislava: Bernoláková spoločnosť, 2001, s. 25-40; Keď Sloven znamenalo Slovan. Dostupné na internete: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/3-3-11.htm>

Ratkoš, Peter: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. stor. In: Historický časopis. Roč. 20, č. 1 (1972), s. 19-64.

Šmatlák, Stanislav: Staršia slovenská literatúra ako jazykovoliterárny problém. In: Romboid, 1969, roč. 4, č. 6, s. 15-26.

Tibenský, Ján: Predstavy o Slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí. In Historický časopis, 1960, roč. 8, č. 2-3.

Uličný, Ferdinand: Slováci v Slovánskych starožitnostiach. In: Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Košice, 1993, s. 269- 272.

Varsík, Branislav. Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi). Výber štúdií a článkov z rokov 1969-1992. Bratislava : Veda, 1994, 284 s.

O B S A H

0.	Hľadanie autora a vydavateľa knihy Uhorský či dácky Simplicissimus (1683) <i>Ivan Bohuš</i>
I.	CESTA DO KEŽMARKU
1.1	Ako cestoval Simplicissimus spolu s inými študentmi a sprievodcom cez veľké Karpatské pohorie na Spiš a čo sa cestou prihodilo
1.2	Z Vroclavu cez Tatry do Kežmarku. Pokus o rekonštrukciu trasy <i>Ľuba Rusnáková</i>
II.	V KEŽMARKU
2.1	Ako sa darilo Simplicissimovi pri Kežmarku a ako mu išlo o život
2.2	Spor mesta Kežmarok s Hradom <i>Nora Baráthová</i>
III.	NA TATRANSKOM ŠTÍTE
3.0	Výlet na Spiš <i>Joannes Bocatius</i>

3.1	Ako Simplicissimus s piatimi študentmi a jedným sprievodcom preliezal za tri dni najvyššie Karpatské horstvo
3.2	Najstaršie známe výstupy na tatranské štíty <i>Ivan Bohuš</i>
3.3	Z Jadra praktického zemepisu <i>David Frölich</i>
IV.	LIPTOVSKÉ INTERMEZZO
4.1	Ako sa Simplicissimus zabával v spoločnosti liptovských zemanov
4.2	O živote v liptovských kúriách v 17.-18. storočí <i>Miroslav Nemeč</i>
V.	O KROK ĎALEJ DO LEVOČE
5.1	Ako prišiel Simplicissimus do Levoče a čo sa tu s ním odohralo
5.2	Ranonovoveká hudobná kultúra v Levoči <i>Janka Petőczová</i>
5.3	Spišské mestá a právo meča <i>Z rôznych zdrojov</i>
VI.	KALENDÁRIUM. POZNÁMKY. LITERATÚRA. DOSLOV
6.1	Biografický kalendár Uhorského Simplicissima alias Daniela Speera <i>Iveta Michalčíková</i>
6.2	Poznámka editorov
6.3	Literatúra k Uhorskému Simplicissimovi
6.4	Doslov Uhorský Simplicissimus v procese formovania národného vedomia Slovákov <i>Ľuba Rusnáková</i>
VIII.	OBRAZOVÁ PRÍLOHA

 universität
innsbruck

Digital Library

